

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини
Факультет соціальної та психологічної освіти
Кафедра психології

Шулдик А. В.

**Випускна кваліфікаційна робота
бакалавра з психології**

Навчально-методичний посібник

Умань
Візві
2021

УДК 159.9(079.2)(075.8)
Ш95

Рецензенти:

Кравченко О. О., д-р. пед. наук, професор, декан ФСПО Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини;

Сингаївська І. В., канд. психол. наук, доцент, директор Навчально-наукового інституту психології Університету економіки та права «КРОК»;

Осадча Л. А., канд. психол. наук, доцент кафедри фізичного виховання та психолого-педагогічних дисциплін Уманського національного університету садівництва.

*Рекомендовано до друку Вченою радою Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
(протокол № 15 від 30 березня 2021 р.)*

Шулдик А. В.

Ш95 Випускна кваліфікаційна робота бакалавра з психології : навч.-метод. посіб. МОН України, Уманський держ. пед. у-т імені Павла Тичини, Ф-т соціальної та психологічної освіти, Каф. психології. – Умань : Візаві, 2021. – 119 с.

У навчально-методичному посібнику для здобувачів вищої освіти початкового рівня (молодший бакалавр) та першого (бакалаврського) рівня, спеціальності 053 Психологія розкрито цілі та задачі випускної кваліфікаційної роботи, подано перелік та зміст розділів роботи, висвітлено порядок організації її виконання та захисту, викладено вимоги до оформлення роботи, а також подано необхідні додатки. Навчально-методичний посібник розроблено відповідно до вимог Галузевого стандарту вищої освіти України та Засобів діагностики якості вищої освіти України з підготовки фахівців спеціальності 053 «Психологія».

Посібник розрахований для студентів всіх форм навчання, які отримують освітньо-професійний ступінь «молодший бакалавр» та освітній ступінь «бакалавр», а також для викладачів психології.

УДК 159.9(079.2)(075.8)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
1. ЦІЛІ ТА ЗАВДАННЯ ВИПУСКНОЇ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ	6
2. СТРУКТУРА ВИПУСКНОЇ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА ЇЇ РОЗДІЛІВ.....	8
3. ОРГАНІЗАЦІЯ ВИКОНАННЯ ВИПУСКНОЇ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ.....	51
4. КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ВИПУСКНОЇ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ	69
5. ОСНОВНІ ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ ВИПУСКНОЇ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ	72
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	84
ДОДАТКИ	87

ВСТУП

Навчально-методичний посібник розроблено згідно із Законом України «Про освіту», Законом України «Про вищу освіту», іншими нормативними документами про освіту у ЗВО та Положенням про випускні кваліфікаційні роботи в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини (Нова редакція), які затвердила Вчена рада університету (27.12. 2017, протокол №5).

Відповідно до Закону України «Про вищу освіту»:

«Початковий рівень (короткий цикл) вищої освіти відповідає п'ятому кваліфікаційному рівню Національної рамки кваліфікацій і передбачає здобуття особою загальнокультурної та професійно орієнтованої підготовки, спеціальних умінь і знань, певного досвіду їх практичного застосування для виконання типових завдань, передбачених для первинних посад у відповідній галузі професійної діяльності.

Молодший бакалавр – це освітній або освітньо-професійний ступінь, який здобувають на початковому рівні (короткому циклі) вищої освіти, його присуджує ЗВО за умови успішного виконання здобувачем вищої освіти освітньо-професійної програми, обсяг якої становить 120 кредитів ЄКТС.

Перший (бакалаврський) рівень вищої освіти відповідає шостому кваліфікаційному рівню Національної рамки кваліфікацій і передбачає здобуття особою теоретичних знань та практичних умінь і навичок, достатніх для успішного виконання професійних обов'язків за обраною спеціальністю.

Бакалавр – освітній ступінь, який здобувають на першому рівні вищої освіти, його присуджує ЗВО за умови успішного виконання здобувачем вищої освіти освітньо-професійної програми, обсяг якої становить 180-240 кредитів ЄКТС. Обсяг освітньо-професійної програми для здобуття ступеня бакалавра на основі ступеня молодшого бакалавра визначає ЗВО. Особа має право здобувати ступінь бакалавра за наявності

документа про повну загальну середню освіту або на основі ступеня молодшого бакалавра».

Молодший бакалавр має право вибору писати випускню кваліфікаційну роботу (ВКР) чи скласти випускний екзамен.

Випускна кваліфікаційна робота – самостійна творча робота, яка відображає рівень теоретичних знань і практичних навичок випускника, його здатність до професійної діяльності як фахівця. ВКР є кінцевим результатом самостійної індивідуальної навчально-наукової діяльності студента, дослідженням, яке підводить підсумки вивчення ним різноманітних дисциплін, передбачених навчальним планом підготовки зі спеціальності 053 «Психологія», та виробничої діагностико-психокорекційної практики. Студент-бакалавр повинен підтвердити рівень загально-теоретичної та спеціальної підготовки.

Посібник містить основні вимоги до змісту та оформлення ВКР, організації її виконання, порядку захисту та оцінювання.

Додержання всіх необхідних умов написання ВКР визначатиме високу якість підготовки бакалавра, на підставі чого екзаменаційна комісія визнає здатність випускника до подальшої практичної роботи за фахом або подальшого навчання за програмою магістра.

Підготовка ВКР дозволяє найбільш повно та всебічно розкрити здібності випускника, набуті за роки навчання, а захист дає змогу виявити рівень засвоєння теоретичних знань та практичної підготовки, здатність до самостійної роботи за обраним професійним спрямуванням.

1. ЦІЛІ ТА ЗАВДАННЯ ВИПУСКНОЇ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ БАКАЛАВРА

ВКР бакалавра є підсумковою науковою роботою, яка дає змогу виявити рівень засвоєння студентом теоретичних знань та практичної підготовки, здатність до самостійної роботи зі спеціальності 053 «Психологія» на первинних посадах відповідно до узагальненого об'єкта діяльності. Бакалаврська робота є обов'язковим елементом навчального процесу, формою звітності про виконану роботу та підставою для присвоєння освітнього ступеня «бакалавр».

Мета кваліфікаційної роботи бакалавра полягає у: систематизації, закріпленні, розширенні теоретичних і практичних знань зі спеціальності, застосуванні цих знань при вирішенні конкретних наукових і виробничих завдань; розвитку навичок самостійної роботи і оволодіння методикою дослідження; з'ясуванні питання щодо підготовленості студентів до самостійної роботи в сучасних умовах.

У ВКР студент повинен дати теоретичне обґрунтування теми із застосуванням законодавчої та нормативної бази, зробити аналіз і самостійно виконати практичні розрахунки, використовуючи фактичні дані, отримані під час виробничої практики у конкретній організації.

Завдання ВКР. У процесі виконання бакалаврської роботи студент у відповідності до кваліфікаційних вимог повинен продемонструвати такі компетентності:

- 1) знання загальнотеоретичних, професійно-орієнтованих дисциплін, які розкривають теоретичні основи та практичні питання психології;
- 2) вміння вибирати, систематизувати та обробляти інформаційні джерела (законодавчою і нормативною базою, науковою спеціальною літературою, у т.ч. іноземними мовами, матеріалами глобальних інформаційних мереж);

- 3) здатність визначати об'єкт, предмет, мету та завдання дослідження;
- 4) уміння організовувати та проводити емпіричне дослідження;
- 5) здатність визначати і використовувати причинно-наслідкові зв'язки процесів та явищ у галузі психології, логічно та аргументовано викладати матеріал;
- 6) здатність коректно використовувати наукові методи для аналізу проблем та обґрунтування рішень з предмету професійної діяльності;
- 7) здатність розробляти та самостійно формулювати обґрунтовані висновки та використовувати набуті навички для розроблення пропозицій та рекомендацій з предмета дослідження.

Виклад змісту кожного питання ВКР має бути цілісним, логічним, доказовим, пояснювальним та науково аргументованим.

ВКР повинна відповідати таким вимогам:

- 1) містити системний теоретичний аналіз предмета дослідження;
- 2) містити результати особисто проведених комплексних досліджень та аналіз прикладних проблем відповідно до узагальненого об'єкта діяльності;
- 3) вносити і обґрунтовувати реальні пропозиції щодо вдосконалення різних аспектів професійної діяльності відповідно до предмета дослідження;
- 4) бути належно оформленою та мати всі необхідні супровідні документи.

ВКР виконується на матеріалах реальних організацій будь-якої форми власності та їх об'єднань, які, як правило, є юридичними особами і мають самостійну звітність. Тема ВКР повинна відображати проблематику функціональних напрямів психологічної діяльності, що формують складові професійної компетентності бакалавра з психології.

2. СТРУКТУРА ВИПУСКНОЇ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ БАКАЛАВРА ТА ХАРАКТЕРИСТИКА ЇЇ РОЗДІЛІВ

ВКР повинна мати чітку та логічну побудову.

Рекомендований обсяг ВКР бакалавра – 3-3,5 авторських аркушів (60-70 сторінок). До цього обсягу не включають список використаних джерел та додатки. Допускається відхилення в межах $\pm 10\%$. Зміст ВКР визначається її темою.

Незалежно від обраної теми структура бакалаврської роботи є такою: 1. Титульний аркуш (Додаток А); 2. Завдання на ВКР бакалавра (молодшого бакалавра) та календарний план (Додаток Б); 3. Зміст (Додаток В); 4. Перелік умовних скорочень (за необхідності). 5. Вступ. 6. Основна частина, яка складається з двох-трьох розділів та підрозділів. 7. Висновки. 8. Список використаних джерел. 9. Додатки (таблиці, схеми, діаграми тощо). За необхідності, додатки не враховуються у загальний обсяг роботи).

На *титульному аркуші* зазначають Міністерство освіти і науки України, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, факультет соціальної та психологічної освіти, кафедра психології, повну назву теми роботи, прізвище та ініціали студента, котрий виконував роботу, вчене звання, прізвище та ініціали наукового керівника, рік і місце виконання роботи.

У *змісті* подані найменування розділів, підрозділів та пунктів, а також номери відповідних початкових сторінок, починаючи зі вступу та закінчуючи списком використаних джерел і додатками. Заголовки змісту повинні точно повторювати заголовки у тексті ВКР. Всі заголовки у змісті починаються з великої літери, крапка в кінці не ставиться. Останнє слово кожного заголовку подовжується крапками з відповідним номером сторінки у крайньому правому положенні в рядку. Необхідно намагатися зробити так, щоб усі питання змісту утворювали структуровано-логічну систему, в якій кожний наступний пункт розвиває і доповнює попередні. При цьому у роботі не може бути менше двох розділів.

У *вступі* обґрунтовується *актуальність* обраної теми, коротко характеризується стан досліджуваної проблеми, визначаються об'єкт, предмет, формулюються мета та завдання дослідження, методи дослідження, її практичне значення, дається стисла характеристика бази дослідження (освітнього закладу). У вступі також можуть бути висвітлені результати апробації дослідження (додаток Д). Обсяг вступу повинен складати 3-4 сторінки.

Вступ є однією з найважливіших частин роботи, адже у концентрованому вигляді презентує всю роботу. Тому його написання є надзвичайно важливим. Доцільно, щоб вступ складався з наступних структурних частин. Загальна постановка проблеми та актуальність теми. У цій частині роботи слід зробити загальний огляд досліджуваної проблеми, коротко розповісти про проблематику. Обсяг повинен займати до половини сторінки.

Актуальність дослідження – обов'язкова вимога до кваліфікаційної роботи, перший критерій, за яким здійснюється оцінювання роботи. *Актуальність теми* (лат. actualis – дієвість) – це важливість, відповідність теми дослідження сучасним потребам психологічної науки та перспективам її розвитку, практичним завданням відповідної сфери діяльності. Студент повинен обґрунтувати, чому важливо досліджувати цю тему. Висвітлення актуальності повинно бути стислим. Достатньо в межах однієї сторінки коротко викласти суть проблеми дослідження; значення для подальшого розвитку відповідної психологічної науки; соціальну значущість теми дослідження; доцільність роботи та її відмінність порівняно з уже відомими фактами розв'язання проблеми.

Рівень вивчення проблеми. У цій рубриці бакалаврської роботи характеризують найбільш цінні та актуальні наукові праці з досліджуваної теми та здійснюють огляд джерельної бази дослідження. Тут характеризуються теоретико-методологічні підходи до вивчення проблеми, яка досліджується. Наприклад, до теми бакалаврської роботи «Соціально-психологічні особливості розвитку емоційного інтелекту підлітків як чинник запобігання

шкільному булінгу» теоретико-методологічною основою можуть бути положення загальної, вікової та педагогічної, а також соціальної психології про сутність і розвиток особистості (Л.Виготський, В. Дружинін, О. Леонт'єв, В. Москаленко, С. Максименко та ін.), положення сучасної системи знань про різні аспекти проблеми розвитку емоційного інтелекту (Д. Гоулман, Р. Бар-Он, Х. Вайсбах і У. Дакс, Дж. Майєр, П. Селовей, Д. Карузо, С. Дерев'янка, Е. Носенко, Т. Березовська та ін.), а також основні положення теорії булінгу (Д. Лейн, Є. Міллер, І. Малкіна-Пих, Е. Роланд, Д. Ольвеус, І. Бердишев, І. Кон та ін.).

Після формулювання наукової проблеми визначають об'єкт та предмет дослідження.

Об'єктом пізнання прийнято називати те, на що спрямована пізнавальна діяльність дослідника. *Об'єкт* дослідження – це обраний для вивчення процес або явище, що породжує проблемну ситуацію. *Предмет* пізнання – це досліджувані з певною метою властивості об'єкта дослідження, ставлення до об'єкта. Предмет дослідження міститься в межах об'єкта. Об'єкт і предмет дослідження співвідносяться як загальне і часткове. Тобто предмет дослідження – це та частина об'єкта, яка безпосередньо вивчається. Наприклад, до теми бакалаврської роботи «Чинники формування емоційного інтелекту у майбутніх психологів» об'єктом дослідження може бути емоційний інтелект людини, а предметом – емоційний інтелект як здатність майбутніх психологів розпізнавати та інтерпретувати емоції, продуктивно використовувати їх для оптимального розв'язання задач професійної діяльності.

До подібної теми ВКР «Соціально-психологічні особливості розвитку емоційного інтелекту підлітків як чинник запобігання шкільному булінгу», **об'єктом дослідження** може бути: соціально-психологічні особливості розвитку емоційного інтелекту особистості, **предметом дослідження** – емоційний інтелект підлітків як чинник запобігання шкільному булінгу.

Мета дослідження має узгоджуватись з назвою роботи, об'єктом і предметом дослідження. *Мета дослідження* –

усвідомлений образ очікуваного результату, на досягнення якого спрямована діяльність дослідника. Формулюючи мету, не слід вживати терміни «дослідження», «вивчення», оскільки вони вказують на засіб досягнення мети, а не на саму мету. Натомість можна використати такі дієслова: *з'ясувати, системно проаналізувати, охарактеризувати, розглянути, виокремити, розробити* тощо.

Мета формулюється лаконічно, одним реченням і повинна впливати з теми роботи. Наприклад, до теми бакалаврської роботи «Чинники формування емоційного інтелекту у майбутніх психологів», **метою** може бути: «З'ясувати чинники формування емоційного інтелекту майбутніх психологів та розробити і впровадити тренінг його удосконалення». Відповідно до визначеної мети формулюють *завдання*, які деталізують та розкривають мету. Характер завдань впливає з назв розділів та підрозділів роботи, їх зміст формулюють, використовуючи такі поняття: *визначити, встановити, охарактеризувати, розробити, виявити, сформулювати, розкрити* тощо. Формулювати завдання слід ґрунтовно, але лаконічно, оскільки опис їх вирішення становитиме зміст підрозділів і розділів роботи.

Опираючись на завдання дослідження, автор робить висновки до ВКР. Слід пам'ятати, що завдання повинні бути повною мірою розкриті в основному змісті роботи. Оптимальним є 3-4 завдання бакалаврської роботи. Наведемо приклад **завдань** до теми бакалаврської роботи «Чинники формування емоційного інтелекту у майбутніх психологів»:

- 1) охарактеризувати основні підходи до розгляду емоційного інтелекту, визначити його структуру, функції та чинники розвитку;
- 2) виявити рівень розвитку емоційного інтелекту у майбутніх психологів;
- 3) розробити та втілити тренінг розвитку емоційного інтелекту шляхом цілеспрямованого навчального впливу;

4) розробити рекомендації для майбутніх психологів щодо формування емоційного інтелекту людини.

Ще приклад, до теми «Соціально-психологічні особливості розвитку емоційного інтелекту підлітків як чинник запобігання шкільному боулінгу» **мета дослідження** – обґрунтувати взаємозв'язок соціально-психологічних особливостей розвитку емоційного інтелекту підлітків з проявами булінгу в умовах шкільного середовища.

Завдання:

1. Здійснити аналіз існуючих теорій розвитку емоційного інтелекту.

2. Визначити основні чинники та специфіку проявів булінгу у шкільному середовищі.

3. Розробити та апробувати програму протидії булінгу в шкільному середовищі шляхом підвищення рівня емоційного інтелекту підлітків.

Методи дослідження.

Автор кваліфікаційної роботи обирає методи, за допомогою яких він планує вирішити конкретні завдання дослідження. Методи дослідження у галузі психології – це сукупність засобів та прийомів вивчення психічних явищ, які засновані на теоретичних уявленнях про сутність психології. Нині успішно співіснують як традиційні, так і нетрадиційні методи психології.

Під час написання бакалаврської роботи дослідник користується загальнонауковими методами (аналогія, узагальнення, класифікація, спостереження, синтез, індукція, дедукція тощо) та методами, які використовуються в психології і які детально описані у праці... Автор вибирає методи дослідження згідно зі сферою своєї діяльності та відповідно до завдань, оскільки кожне питання потребує особливого підходу. У тексті вступної частини бакалаврської роботи потрібно коротко вказати суть використаних методів дослідження. Важливо розуміти той факт, що успіх дослідження зростає завдяки поєднанню різних методів, які дозволяють всебічно розкрити явище, що вивчається, а також

забезпечують взаємоперевірку об'єктивності отриманих результатів. Психологічні методи детально описані у навчально-методичному посібнику О.Л.Туриної.

Охарактеризуємо психологічні методи дослідження та помилки, які можуть виникати в ході їх використання.

1. Неекспериментальні психологічні методи.

Спостереження – це метод, за якого психолог, не втручаючись у події, лише відстежує їх зміну. Він є одним з основних емпіричних методів психологічного дослідження, що полягає у навмисному, систематичному та цілеспрямованому сприйнятті психічних явищ для вивчення їх специфічних змін у певних умовах та пошуку суті цих явищ. Спостереження може застосовуватися як самостійний метод, але зазвичай він органічно включається до складу інших методів дослідження, таких як бесіда, вивчення продуктів діяльності, різних типів експерименту тощо. Спостереження може проводитися безпосередньо або з використанням наочних приладів та засобів фіксації результатів. До їх числа належать: аудіо-, фото- та відеоапаратура, особливі карти спостереження тощо.

Мета спостереження визначається загальними завданнями дослідження. Ця мета також визначає тип спостереження, тобто чи буде воно безперервним або дискретним, фронтальним чи вибіркоvim тощо. Особливого значення при проведенні спостереження набуває проблема впливу спостерігача на досліджуваних. Поведінка досліджуваного або групи людей змінюється, якщо вони знають, що за ними спостерігають зовні. Результати спостереження зазвичай систематизуються у вигляді індивідуальних (або групових) характеристик. Такими характеристиками є розгорнуті описи найбільш істотних особливостей предмета дослідження. Тому результати спостереження є одночасно вихідним матеріалом для подальшого психологічного аналізу.

Вирізняють такі типові *помилки* спостереження:

- 1) гало-ефект, тобто узагальнене враження спостерігача призводить до грубого сприйняття поведінки, ігнорування тонких відмінностей;
- 2) ефект поблажливості, який виявляється у тенденції завжди давати позитивну оцінку тому, що відбувається;
- 3) помилка центральної тенденції, яка полягає в тому, що спостерігач прагне давати старанну оцінку поведінки досліджуваних;
- 4) помилка кореляції, тобто оцінювання однієї ознаки поведінки надається на підставі іншої ознаки (наприклад, інтелект оцінюється за швидкістю мовлення);
- 5) помилка контрасту, що виявляється у схильності спостерігача вирізняти у досліджуваних риси, що є протилежними власним;
- 6) помилка першого враження, тобто перше враження про індивіда визначає сприйняття й оцінку його подальшої поведінки.

Види спостереження.

Несистематичне спостереження проводиться в ході польового дослідження та широко застосовується в етнопсихології, психології розвитку, соціальній психології. Для дослідника, що проводить несистематичне спостереження, важливим є не фіксація причинних залежностей, а чіткий, точний опис явища, створення певної узагальненої картини поведінки індивіда або групи в конкретних умовах.

Систематичне спостереження проводиться за певним планом, який надає досліднику можливості вирізнити реєстровані особливості поведінки (змінні) та класифікувати умови зовнішнього середовища. План систематичного спостереження відповідає схемі квазіексперименту або кореляційного дослідження (про них йдеться далі).

«*Суцільне*» спостереження, за якого дослідник (або група дослідників) фіксує всі особливості поведінки, що є доступними для максимально детального спостереження.

Вибіркове спостереження допомагає досліднику звернути увагу лише на певні параметри поведінки або типи поведінкових актів,

наприклад, фіксувати тільки частоту вияву агресії або час взаємодії матері й дитини протягом дня тощо.

Включене спостереження передбачає те, що спостерігач є членом групи, поведінку якої він досліджує. Досліджуючи, наприклад, дитину, спостерігач перебуває у постійному, природному спілкуванні з нею. Визначають два варіанти включеного спостереження: досліджувані знають про те, що їхня поведінка фіксується дослідником (наприклад, при вивченні динаміки поведінки у групі альпіністів або екіпажу підводного човна); досліджувані не знають про те, що їхня поведінка фіксується (наприклад, діти, які грають у кімнаті, одна стіна якої є дзеркалом Гезелла; група ув'язнених у загальній камері тощо).

У кожному з представлених варіантів найважливішу роль відіграє особистість психолога, його професійно важливі якості. При відкритому спостереженні через певний час люди звикають до психолога і починають поводитися природно, якщо він сам не провокує «особливе» ставлення до себе. У разі якщо застосовується приховане спостереження, «викриття» дослідника може мати найсерйозніші наслідки не тільки для успіху, а й для здоров'я та життя спостерігача. Крім того, включене спостереження, за якого дослідник маскується, а цілі спостереження приховуються, породжує серйозні етичні проблеми. Багато психологів вважає неприпустимим проведення досліджень «методом обману», коли його мета приховується від досліджуваних людей або коли досліджувані не знають, що вони є об'єктом спостереження чи експериментальних маніпуляцій.

Опитування є методом збору психологічної інформації про досліджуваний об'єкт під час безпосереднього (інтерв'ю) чи опосередкованого (анкетування) соціально-психологічного спілкування психолога та респондента через реєстрацію відповідей респондентів на сформульовані запитання. Методи опитування поділяються, у свою чергу, на *анкетування та інтерв'ювання*. **Анкетування** – це збирання інформації письмовим заповненням заздалегідь розроблених анкет. Відповідно, анкета — це

упорядкований за формою та змістом набір запитань у формі опитувального листка. Метод анкетування має істотну перевагу:

- 1) опитування максимально формалізується, і таким чином забезпечується висока порівняльність відомостей та їх комп'ютерне опрацювання;
- 2) забирає менше часу, ніж інтерв'ю, не потребує залучення великої кількості осіб, які його здійснюють, анкети можна роздавати через представників адміністрації чи вислати поштою;
- 3) дотримується вимога анонімності відповідей, що підвищує їхню вірогідність. Анкетування є найбільш поширеним та ефективним методом збору первинної інформації.

Розробляючи анкети, необхідно дотримуватися таких правил: зміст запитань має відповідати темі та завданням дослідження; форма запитань має відповідати портретові передбачуваного респондента; запитання мають бути короткими, зрозумілими, доступними для опитуваних; анкета має бути охайно оформленою; бажано її скласти так, щоб вона надалі була придатною для комп'ютерного опрацювання. Запитання в анкеті слід розбивати на групи (сміслові блоки), забезпечуючи послідовність і логічність їх розміщення. Наприклад, для учнів-підлітків, у яких досліджується увага на уроці, можуть бути виділені такі групи запитань: група запитань, які стосуються дівчат чи хлопців, група запитань щодо причин виникнення мимовільної та довільної уваги; група запитань про причини й умови виникнення післядовільної уваги; група запитань про заходи, вжиті для запобігання причин неуважності учнів тощо.

Анкета, що застосовується для збору значущої інформації, складається з таких частин: 1) вступної – містить звернення до досліджуваного, де пояснюється мета дослідження та порядок заповнення бланка; 2) статусної – формулюються запитання, відповіді на які дають уявлення про соціально-психологічну характеристику особистості; 3) основної – це питання, що безпосередньо стосуються теми дослідження; 4) заключної –

надається можливість у вільній формі висловити свій погляд на будь-які питання, що стосуються досліджуваної теми.

За *структурою* запитання анкети класифікують на: відкриті – це запитання, на які опитуваний може дати самостійну відповідь у вільній формі (не запропоновано жодних варіантів відповідей, і респондент може висловлюватися на власний розсуд); напівзакриті – дають можливість респондентові чи обрати відповідь запропонованого набору варіантів відповідей, чи доповнити своїм варіантом відповіді (у переліку запропонованих відповідей наявні позиції «інше» або «щось іще?»); закриті – дають повний перелік варіантів відповідей, пропонуючи обрати один (альтернативні) чи кілька з них (неальтернативні).

За *формою* виокремлюють: прямі запитання – дають змогу одержати інформацію безпосередньо від респондента («Чи задоволені Ви діяльністю психологічної служби і районі?»); непрямі запитання використовують, коли від респондента необхідно одержати критичну думку про людей, негативні явища життя, пропонуючи на його розгляд уявну ситуацію, що не вимагає самооцінки конкретно його рис і обставин його діяльності.

Загалом анкетування має кілька *різновидів*: *очне та заочне; суцільне й вибіркоче; відкрите та анонімне*. *Очне* анкетування передбачає одержання анкети безпосередньо з рук психолога. Цей вид анкетування найнадійніший, гарантує добросовісне заповнення анкет, майже стовідсоткове їх повернення, але багато в чому залежить і від уміння психолога встановити психологічний контакт з респондентами, створити сприятливу атмосферу при опитуванні. *Заочне* анкетування полягає в розсиланні анкет й отриманні на них відповідей поштою. Воно дає змогу одночасно провести опитування на великій території. Водночас заочне анкетування має чимало недоліків: неповне повернення анкет; отримання відповіді не від тих, кому надсилались анкети; групове заповнення; використання порад інших осіб. При *суцільному* анкетуванні бланки заповнюють усі особи визначеної категорії, а при *вибіркочому* — тільки певна частина таких осіб. Достовірність в останньому

випадку досягається через випадковий добір одиниць вибіркової сукупності та рівні можливості для кожної одиниці генеральної сукупності увійти до вибірки. При *відкритому* анкетуванні респонденти вказують відомості про свою особу (прізвище, ім'я, по батькові, час і місце народження, місце проживання, посаду), тож можливий елемент нещирості. При *анонімному* анкетуванні особа респондента залишається невідомою, що дає їй змогу бути більш щирою, а це підвищує репрезентативність інформації про неї.

Інтерв'ю – це метод збору інформації, що ґрунтується на вербальній соціально-психологічній взаємодії між інтерв'юером і респондентом з метою отримання даних, які цікавлять дослідника. Порівняно з анкетуванням, інтерв'ю має певні переваги та недоліки. По-перше, інтерв'ю дає можливість більш глибоко проникнути у соціально-психологічні причини людської психіки. По-друге, під час його проведення можливо встановити ступінь відвертості респондента. По-третє, інформація, що збирається за допомогою інтерв'ю, надходить більш швидко й повно; вона зазвичай є безпосередньою та яскравою. Під час інтерв'ю контакт між дослідником і респондентом здійснюється за допомогою інтерв'юера, який ставить запитання, передбачені дослідженням, організовує та спрямовує бесіду з кожною людиною, фіксує отримані відповіді згідно з інструкцією. Для отримання одного й того самого обсягу інформації при використанні методу інтерв'ю дослідник витрачає більше часу та засобів, ніж при анкетуванні. Додаткових витрат вимагають добір і навчання інтерв'юерів, контроль за якістю їхньої роботи.

За технікою проведення розрізняють такі *види інтерв'ю*: *вільне*, тобто тривала бесіда за загальною програмою без чіткої деталізації запитань; *спрямоване (стандартизоване)* – це спілкування інтерв'юера та респондента, яке регламентується детально розробленим питальником й інструкцією інтерв'юера, який зобов'язаний точно дотримуватися сформульованих запитань та їх послідовності. У *стандартизованому* інтерв'ю зазвичай

переважають закриті запитання; *напівстандартизоване* поєднує в собі особливості двох попередніх видів.

За процедурою проведення розрізняють такі *типи інтерв'ю*: панельне – багаторазове інтерв'ю одних і тих самих респондентів щодо однієї й тієї самої проблеми через певні проміжки часу; *групове* – запланована бесіда, під час якої дослідник прагне започаткувати дискусію в групі; *клінічне* – тривала, глибока бесіда, мета якої полягає в отриманні інформації про внутрішні спонукання, мотиви, нахили респондентів; *фокусоване* – короткочасна бесіда, мета якої – отримати інформацію про конкретну проблему, процес або явище, про реакції суб'єкта на задану дію.

За *типом респондентів* інтерв'ю бувають з: *відповідальною* особою; *експертом*; *рядовим* респондентом.

Одна з основних умов, які впливають на достовірність і надійність інформації, – це наявність якісного питальника та дотримання правил його застосування. Питальник становить документ, у якому сформульовано й тематично згруповано запитання, передбачено місце для записів відповідей на них. До питальників додають протоколи інтерв'юера, що містять основні відомості про процес інтерв'ю. На інтерв'ю впливають місце, конкретні обставини, тривалість його проведення (здебільшого респондент погоджується на нетривале інтерв'ю). Метод інтерв'ю дає змогу одержати глибинну інформацію про думки, погляди, мотиви, уявлення респондентів. Істотною його особливістю є здебільшого зацікавленість респондента опитуванням, яка забезпечується особистим контактом учасників інтерв'ю. Однак організація та проведення інтерв'ю наштовхуються на певні труднощі, пов'язані з: пошуком психологічного контакту з респондентом; значними матеріальними та часовими затратами; трудомісткістю підготовки інтерв'юерів; • забезпеченням анонімності інтерв'ю. Особливості інтерв'ю зумовили його широке використання у проблемних дослідженнях, при вивченні

громадської думки, контрольних, вибірових та експертних опитуваннях.

Метод вивчення продуктів діяльності – це система дослідницьких процедур, спрямованих на збір, систематизацію, аналіз та тлумачення продуктів діяльності людини. Основним моментом структури методу є поняття «продукт діяльності». Методичне визначення зазначеного поняття дещо відрізняється від суто теоретичного його визначення. Так, під *продуктом діяльності* особистості розуміються реально-практичні та ідеальні за формою вияви активності цієї особистості щодо явищ об'єктивного та суб'єктивного світу. Пізнавальні або перетворюючі за змістом, вони виявляють індивідуальність конкретної людини в кожному з її діянь, спрямованих на пізнання або перетворення елементів довколишньої реальності. Метод вивчення продуктів діяльності людини поєднує в собі кілька дослідницьких та аналітичних процедур, диференціація яких відбувається за ознакою предмета пізнання кожної з них.

Так, вирізняють: *аналіз особистих документів* – листів, фотографій, щоденників, автобіографій тощо, якісно-кількісний аналіз яких дає цінний матеріал для психодіагностики, дослідження життєвого шляху особистості, характеристик діяльнісних актів людини в ситуаціях змістовних взаємодій та ін.; *аналіз офіційних матеріалів* групової, колективної та масової комунікації – записи розмов, дискусій, нарад, різноманітні постанови, накази, оголошення, розпорядження, закони, правила, газети, радіо- і телепередачі, реклама тощо; цей тип дослідницьких та аналітичних процедур застосовується, звичайно, для вивчення соціальних процесів, явищ та їх проєкцій на індивідуальне буття особистості; аналіз продуктів діяльності – система процедур, спрямованих на дослідження та тлумачення змістових результатів діяльності людини – творчих, професійних, поведінкових, суспільних. Якщо структура та логічна формалізація процедур перших двох типів дослідження є досить простою та універсальною (аналіз і тлумачення офіційних та неофіційних документів; письмових,

вербальних або статистичних матеріалів; цифрової, зображувальної та «словесної» інформації; їхніх мовних та смислових компонентів; їхньої структурної та смислової організації; співвідношення в них суб'єктивного та об'єктивного змісту; реальної та індивідуальної їхньої «впливовості» на інші явища чи «відчуженості» від світу тощо), то *третій тип дослідження* є складнішим не тільки з формальної точки зору, а й з позиції його змістової насиченості. З психологічного погляду на реальність тих чи інших виявів індивідуального «Я» особистості кожний з цих виявів може вважатися «продуктом багатомірної та багаторівневої діяльності» людини, якщо за своєю структурою та змістом він організується в цілісний акт виявлення особистістю свого пізнавального чи перетворюючого ставлення до явищ світу (зовнішнього, об'єктивного чи внутрішнього, прихованого, світу свого «Я»). Тому залежно від сутності предмета дослідження та його цілей психолог може кваліфікувати конкретний вияв діяння людини як продукт її діяльності і вже, виходячи з цього, вибудовувати своє дослідження в межах процедури «аналіз продуктів діяльності». Тоді змістовними моментами організації дослідження стануть: 1) на першому етапі – *визначення сутності предмета дослідження* як продукту специфічної (або універсальної) діяльності особистості та побудова *теоретичної моделі* цієї діяльності за структурою: зміст і цілеспрямованість діяльності – ситуативна та смислова організація простору діяльності – засобові компоненти діяльності (знаряддя, прийоми, засоби, техніки, технології – реальні та ідеальні) – процесуальне розгортання діяльності – продукт діяльності у його реальному та ідеальному визначенні; 2) на другому етапі – *побудова «еталонної моделі»* продукту діяльності, що досліджується, та аналітичне зіставлення еталону з реальним, досліджуваним продуктом; 3) на третьому етапі – *цикл аналітичних і прогностичних дій* щодо предмета свого дослідження та діяльності як цілого; статистичне або проєктивне тлумачення результатів дослідження; залучення отриманих даних у загальний

емпіричний цикл взаємодій дослідника з особистістю – проекція та прогноз формуючих, розвиваючих, стабілізуючих тощо взаємодій.

Продукти діяльності, що підлягають аналізу в психологічному дослідженні, розрізняють також за ознакою «спонтанності – спрямованої їх організації». Таким чином, той чи інший за змістом продукт діяльності особистості може бути отриманий для аналізу в умовах «змодельованої діяльності», яка спеціально організується дослідником. Звичайно, при цьому важливо отримати «чистий» результат, а тому діям дослідника в умовах ситуації моделювання діяльності висувається низка загальних (у дослідницькому плані) та спеціальних (у плані змісту діяльності, що моделюється) умов. Вивчення продуктів діяльності як методу психологічного дослідження широко використовується як у дослідницькій, так і у прикладній сфері діянь психолога. У кожному конкретному дослідженні метод забезпечується необхідним набором аналітичних і тлумачьких процедур стосовно сутності предмета дослідження та цілей самого дослідження. За певних умов метод може використовуватися як основний у дослідженні, проте найчастіше виступає у психологічному пізнавальному акті як допоміжний.

Біографічний метод – це система засобів дослідження, діагностики, корекції та проектування життєвого шляху людини. Цей метод емпіричного пізнання почали розробляти в першій чверті ХХ ст. (М. О. Рибніков, Ш. Бюлер). Спочатку обмежувалися ретроспективним описуванням минулих етапів життя людини або всього життєвого шляху історичних персонажів минулого. Надалі біографічний метод почав включати аналіз актуальних та припущених у майбутньому подій (майбутня автобіографія, керована фантазія, графіки життя, каузометрія), а також дослідження кола спілкування (додаткові біографії, лінії стосунків суб'єкта). М. О. Рибніков розглядав автобіографію як психологічний документ, що документує особистість та її історію. Він розділяв спонтанні автобіографії, коли ініціатива ретроспективного погляду на власне життя належить самій особистості, та провоковані автобіографії, коли дослідник

використовує прийом спонукання досліджуваного говорити про себе за визначеним планом. Такий прийом гарантує однорідність зібраного матеріалу, що дає можливість порівнювати, поєднувати, узагальнювати отримані факти тощо. Сучасні біографічні техніки, побудовані на основі вивчення особистості в контексті історії та перспектив розвитку її індивідуального буття і стосунків із «значущими іншими», спрямовані на реконструкцію життєвих програм і сценаріїв розвитку особистості. Аналізу піддають також просторові та часові характеристики організації ділового, сімейного, духовного життя особистості, взаємодію її з природним та соціальним середовищем.

Застосування біографічного методу передбачає отримання різномірної об'єктивної інформації, для чого використовуються різні форми автобіографічної методики: опитування, інтерв'ю, тести. Також необхідним є аналіз свідчень очевидців, дані отримуються під час бесіди та опитувань близьких людей, під час первинного аналізу спогадів сучасників. Також використовуються модифікації методу вивчення продуктів діяльності, коли проводиться контент-аналіз щоденників та листів, здійснюється побудова кривих продуктивності та діаграм життєвих вимірів активності особистості.

Одним із методичних прийомів організації та проведення психологічного дослідження в межах біографічного методу є *вчування*. Німецькі психологи ототожнюють цей термін з емпатією, буквально використовують його як «вчування всередину» (*einfuhlung*) /*Pathos* – сильне глибоке почуття, близьке до страждання. Емпатія – глибоке почуття (глибше ніж співпереживання), що передає духовне єднання особистостей, коли одна людина розчиняється в іншій, ототожнюючи себе з нею та переймаючись її переживаннями. Цей прийом передбачає спільну роботу експериментатора та особистості над змістовими матеріалами її особистого життя. Реалізується прийом у два етапи: 1) перший етап – одержання фактичних даних про життєвий і творчий шлях особистості за допомогою набору тестових та

дослідницьких методів. Особливо важливим є акцент на емоційній насиченості репрезентованого особистістю матеріалу. Таким чином вдається не лише змістовно відновити перебіг подій у просторі індивідуального життя особистості, а й встановити їхню емоційну значущість, насиченість смыслом для особистості, сенс результативних моментів у цих подіях. Психологу вдається на цьому етапі встановити та змістовно розкрити так звані критичні точки, періоди події, ситуації, моменти в житті особистості. Саме вони зумовляють предмет взаємодії на наступному етапі; 2) другий етап – організація взаємодії психолога з особистістю, сутність якої полягає в повторному, абстрагованому в часі від реальної події, переживанні, *вчуванні* особистості в зміст тієї чи іншої ситуації минулого, яка об'єктивно вплинула на хід подальшого життя цієї особистості, та корекції переживань, з приводу якої може дещо гармонізувати або стабілізувати самовідчуття особистості в нинішньому періоді її життя. Застосування прийому вчування має, як правило, подвійний ефект: власне дослідницький та психотерапевтичний. Цей прийом може реалізуватися в різному методичному оснащенні і є дуже лабільним щодо експериментальної ситуації дослідження. Біографічний метод та різноманітні його модифікації досить широко застосовуються не тільки у сфері психологічного дослідження, а й у психологічній практиці: індивідуальному консультуванні, психотерапії та навіть у сфері професійної підготовки фахівців. Відомі психотерапевтичні техніки – психоаналіз, психосинтез, трансакції й аналіз, нейролінгвістична терапія та ін. – досить активно застосовують прийоми біографічного методу. Необхідно, проте, зауважити, що застосування цього методу та аналіз отриманих за його допомогою даних мусить мати чітку методологічну основу. Це означає, що тлумачення даних завжди буде відтворювати ту «філософію людини», яку вибудовує методологія цієї філософії: феноменологічна, екзистенціальна, онтологічна тощо.

Дослідник не повинен намагатись усі відповіді шукати в біографії.

Монографічний метод. Зазначений дослідницький метод не може бути втілений однією методикою. Він є синтетичним методом і конкретизується в сукупності найрізноманітніших неекспериментальних (а іноді й експериментальних) методик. Монографічний метод використовується, як правило, для глибокого, ретельного, поздовжнього вивчення вікових та індивідуальних особливостей окремих респондентів з фіксацією їхньої поведінки, діяльності та взаємин з оточуючими в усіх основних сферах життя. При цьому дослідники прагнуть, ґрунтуючись на вивченні конкретних випадків, виявити загальні закономірності будови та розвитку тих чи інших психічних утворень.

2. Експериментальні методи.

Експеримент – це дослідницька діяльність, метою якої є вивчення причинно-наслідкових зв'язків, що передбачає виконання таких умов:

- 1) дослідник сам стимулює виникнення та вияв досліджуваного явища;
- 2) дослідник може варіювати, змінювати умови, за яких відбувається явище;
- 3) є можливість неодноразово відтворювати результати;
- 4) експеримент дає змогу встановлювати кількісні закономірності, які допускають математичне формулювання.

Роль експериментального методу дослідження у психології надзвичайно важлива, оскільки саме завдяки систематичному його використанню (В. Фехнер, Е. Вебер, В. Вундт) у середині ХІХ ст. психологія відділилася від філософії і стала самостійною галуззю знань. Головне завдання психологічного експерименту полягає в тому, щоб зробити доступними для об'єктивного зовнішнього вивчення істотні особливості внутрішнього психічного процесу.

Експеримент як метод психологічного дослідження має *чотири етапи*.

1. *Теоретичний* етап дослідження (постановка проблеми): визначаються проблема і тема дослідження; обираються об'єкт і предмет дослідження, а також формулюються експериментальні

завдання. Головне завдання етапу полягає в розробленні предмета експериментального дослідження, що вимагає чітких визначень концептуальних понять, за допомогою яких він описується. Цей етап може розглядатися як відносно самостійна дослідницька діяльність теоретичного характеру.

2. *Методичний* етап дослідження – здійснюється розроблення методики експерименту і експериментального плану. Методика експерименту має відтворювати предмет дослідження у вигляді змінних експериментальної ситуації. В експерименті виокремлюють два різновиди змінних: незалежні та залежні. Сутність проблеми, що при цьому розв'язується, полягає у встановленні найповнішої відповідності змінних експериментальної ситуації предметові дослідження. Йдеться про репрезентацію теоретичного уявлення про предмет дослідження в емпіричних показниках експериментальної ситуації. Розроблення експериментального плану передбачає складання програми експерименту (робочий план і процедура), а також математичне планування обробки експериментальних даних.

3. *Експериментальний* етап – здійснюється безпосереднє створення експериментальної ситуації, спостереження, керування ходом експерименту та вимірювання реакцій досліджуваних. Експериментальна ситуація визначається умовами досліду (навколишнє фізичне та соціальне середовище); об'єктами (вербальними і предметними подразниками); інструкцією (установкою на діяльність); індивідуальними особливостями експериментатора і досліджуваних, а також відповідями – реакціями останніх.

4. *Аналітичний* етап – здійснюється кількісний аналіз результатів (математична обробка), наукова інтерпретація фактів, формулювання нових наукових припущень і практичних рекомендацій.

Залежно від характеру та умов експериментальної ситуації розрізняють два головні *види експерименту: природний; лабораторний.*

Природний експеримент був запропонований у 1910 р. ученим О. Ф. Лазурським. Він ґрунтується на керуванні поведінкою досліджуваних за умов повсякденного життя шляхом введення низки чинників, що впливають на їхню поведінку й контролюються дослідником. Самі по собі умови не містять чогось штучного, незвичного для перебігу явищ повсякденного життя. Логіка цього методу така: експериментальному впливу підлягають умови, у яких протікає досліджувана діяльність, сама ж діяльність досліджується в її природному перебігу. Замість того щоб переводити досліджуване явище в лабораторні умови, дослідники намагаються врахувати вплив і підібрати природні умови, що відповідають їхнім цілям.

Природний експеримент, своєю чергою, має кілька різновидів: *психолого-педагогічний* — експериментальне навчання, за якого розгортається процес навчання та виховання й одночасно досліджуються ті психічні властивості, які при цьому формуються; *виробничий експеримент* здійснюється у звичних для досліджуваної особистості умовах професійної діяльності, однак учасники можуть не знати про організацію дослідження або ж брати у ньому активну участь; *навчальний експеримент*, особливість якого полягає у тому, що вивчення тих чи інших психічних особливостей відбувається в умовах цілеспрямованого формування саме цих властивостей. Спочатку досліджують рівень знань, умінь та навичок, надалі фіксують і аналізують зміни в їхньому розвитку. Навчальний експеримент використовують не лише з дослідницькою метою, а й для діагностики розумового розвитку в практичній психології і патопсихології.

Лабораторний експеримент — це дослідження, проведене у штучно створених умовах (у лабораторії). На відміну від природного експерименту, він передбачає організацію досить незвичної для досліджуваних ситуації. В умовах лабораторного експерименту досліджуваний знає, що його вивчають, але, як правило, не має інформації про характер завдань, які розв'язує дослідник в експерименті. Використання методу лабораторного

експерименту дає досліднику чимало переваг, зокрема можливість уникнути побічного впливу, наприклад, шуму; одночасно контролювати кілька змінних і точно реєструвати дії досліджуваного. Використання спеціальних приміщень, тренажерів дає також змогу моделювати реальні умови, які у повсякденному житті рідко зустрічаються або недоступні для спостереження (експериментальні, стресові ситуації).

За характером дій дослідника розрізняють експерименти: *констатувальний; формувальний.*

Констатувальний експеримент передбачає виявлення особливостей психічних явищ, які вже існують, а також констатацію відношень причин і наслідків. *Формувальний* експеримент спрямований на розкриття механізмів і динаміки утворення психічних явищ, визначення психологічних умов їхнього ефективного розвитку через активний цілеспрямований вплив дослідника на досліджуваних, тобто формування його психіки. Якщо формування психіки відбувається в процесі навчання, говорять про *навчаючий* експеримент. Якщо ж в основу експерименту покладено виховну мету і, відповідно, розвиток певних якостей особистості, говорять про *виховний* експеримент. Складовими формувального експерименту є констатувальний експеримент, психолого-педагогічний (формувальний) вплив, а також психодіагностична процедура, яка проводиться з метою виміру властивостей, що формуються в різний час у досліджуваних (насамперед до і після формування).

Залежно від ступеня розробленості проблеми виокремлюють: *пошукові* експерименти, спрямовані на одержання принципово нових результатів у малодослідженій сфері психічної реальності; *відтворюючі* експерименти, тобто методи, що відтворюють, передбачають точний повтор попередніх експериментів з метою визначення вірогідності, надійності й об'єктивності одержаних результатів; *уточнюючі* експерименти, тобто ті, що уточнюють, передбачають визначення меж, у яких діє виявлена закономірність (шляхом варіювання умов, методик, об'єктів дослідження);

критичні експерименти, які забезпечують можливість переходу до конкуруючих пояснень виявлених у дослідженні фактів і, відповідно, відхилення основної експериментальної гіпотези; *демонстраційні* експерименти, які, швидше, називають демонстраційними дослідженнями, оскільки вони проводяться з метою демонстрації певних закономірностей психічної реальності, які є принципово відтворюваними в аналогічних умовах, наприклад, ілюзії сприймання.

За кількістю досліджуваних експерименти також бувають *індивідуальними і груповими*, серед яких вирізняють такі, що проводяться з багатьма учасниками, але мають на меті встановлення закономірностей для кожного з них окремо, і власне групові, висновки яких стосуються групи загалом як соціально-психологічного утворення.

Особливим видом психологічного дослідження є *квазіексперимент* (від лат. *quasi* — «подібний», «такий, що нагадує») – метод дослідження, який спрямований на встановлення каузальних зв'язків, але відрізняється від експерименту зниженим рівнем вимог до процедури відбору досліджуваних або недостатнім контролем за незалежними і побічними змінними. При цьому джерела артефактів (зовнішні змінні, які неможливо повністю контролювати) усвідомлюються. В одних випадках зниження форм експериментального контролю (утруднення в управлінні змінними, використання нееквівалентних груп, поєднання власне експериментальних і діагностичних прийомів тощо) є вимушеним, коли реальні умови не дають змоги реалізувати істинні експериментальні плани внаслідок дослідження складних залежностей психічної реальності. В інших випадках зміна логіки висновку, відмінної від «істинного» експерименту, здійснюється спеціально, наприклад, з метою уникнення ефекту Розенталя, коли досліджувані змінюють поведінку відповідно до очікувань експериментатора. Це вимагає проведення «замаскованого» експерименту, в якому досліджувані не знають про відмінності експериментальних умов, що вводяться як природні події (скажімо,

шкільний клас, який навчається за експериментальною програмою, не знає про її відмінності від інших навчальних програм).

До квазіекспериментальних, як правило, можна також віднести дослідження, які проводяться в «польових умовах» і мають шанс максимально наблизитися до експерименту повної відповідності, не трансформуючи природних змінних і зв'язків між ними (що невідворотно в «істинному» експерименті, в якому прагнуть забезпечити якомога «чисті» умови його проведення). Водночас у такому дослідженні знижується рівень контролю альтернативних причин і, відповідно, зростає ймовірність конкуруючих пояснень. Це вимагає використання в експериментальних схемах контролю *post factum*, тобто статистичного контролю після здійснення експериментального впливу з метою зниження загрози валідності висновків. До основних типів квазіексперименту належать передусім дослідження, що спрямовані на встановлення причинно-наслідкового зв'язку, але передбачають використання як експериментальної та контрольної нееквівалентних за складом природних груп. Специфічним різновидом дослідження, яке часто трактують як квазіексперимент, є кроскультурне дослідження, що спрямоване на вивчення психіки і поведінки людини з точки зору їхньої зумовленості соціальними і культурними чинниками. Культура в цьому випадку розглядається як набір експериментальних умов. Водночас це поняття є надто широким і потребує виокремлення значущих причинних складових (так званих контекстних змінних або культурних вимірів, які відображають такі характеристики культури, як система освіти, національний дохід та ін.). За своєю природою контекстні змінні можуть бути демографічними (вік, освітній рівень, сімейний стан) і психологічними (особистісні риси, цінності, установки, уявлення, когнітивний стиль тощо). Для характеристики психологічних особливостей культури часто використовують поняття «культурний синдром», тобто певний набір цінностей, установок, вірувань і моделей поведінки, за якими одна культура відрізняється від іншої. При цьому основними вимірами культури вважають «простоту –

складність», «індивідуалізм – колективізм», «відкритість – закритість» тощо.

Різновидами кроскультурних досліджень вважають: узагальнюючі дослідження, спрямовані на перевірку можливості переносу результатів, які були одержані в певній культурній групі (наприклад, дослідження Г.Айзенка, які підтверджують універсальність запропонованої ним структури особистості за параметрами «екстраверсія – інтроверсія», «нейротизм»); дослідження, які ґрунтуються на сформульованій теорії, що описує специфічні особливості культури, різноманітні культурні особливості – культурні традиції, характер виховання тощо (наприклад, у дослідженні Дж. Беррі було підтверджено теоретичне припущення щодо зв'язку переваги чоловіків у розв'язанні просторових завдань і їхнього способу життя; зокрема, було показано, що традиційна для американських і європейських досліджуваних перевага чоловіків практично не спостерігається у канадських ескімосів; можна припустити, що в цьому випадку ця характеристика важлива для виживання як чоловіків, так і жінок і тому розвинута в них однаково).

Залежно від можливості реалізації на практиці виокремлюють: *реальний* експеримент, який проводиться з метою отримання емпіричних доказів за чи проти психологічної закономірності, що задається гіпотезою; *мислений* експеримент, який, з одного боку, можна розглядати як такий, що здійснюється у внутрішньому плані, а з другого – як бездоганний експеримент – ідеальний, нескінчений і повної відповідності, який дає змогу визначити основні напрями досягнення «чистоти» реального експерименту. Мислений експеримент є важливим етапом пізнання психічної реальності, особливо у разі затруднень в емпіричній перевірці гіпотез через неможливість операціоналізації змінних.

4.Математичні та статистичні методи у психології.

Дисперсійний аналіз – це статистичний метод, що дає можливість аналізувати вплив різних чинників (ознак) на досліджувану (залежну) змінну. Сутність методу полягає в

розкладанні (дисперсії) ознаки, що вимірюється, на незалежні елементи, кожний з яких характеризує вплив певного фактора або їх взаємодії. Наступне порівняння таких елементів дає можливість оцінити значущість кожного досліджуваного фактора, а також їх комбінації. Дисперсійний аналіз використовується переважно в експериментальній психології при вивченні дії на досліджуванні певних факторів. При цьому особливу роль відіграє аналіз середніх значень (відхилення від яких і називають дисперсією).

Кластерний аналіз – це математична процедура багатовимірною аналізу, що уможливорює на підставі багатьох показників, які характеризують об'єкти, згрупувати їх у класи (кластери) таким чином, щоб об'єкти всередині класу були більш однорідними й подібними, ніж об'єкти різних класів. На основі чисельних параметрів об'єктів обчислюються відстані між ними, що виражаються в евклідовій матриці. Кореляційний аналіз — це метод статистичної оцінки форми, знака та тісноти зв'язку досліджуваних ознак або факторів, який дає змогу за обмежений час отримати безліч даних для значного числа досліджуваних.

Кореляційний аналіз застосовується в особливих випадках, коли експериментальний підхід утруднений або навіть неможливий – наприклад, з етичних міркувань. За допомогою зазначеного методу можна отримувати інформацію на більш різноманітних вибірках та наближену до існуючої у суспільстві реальності, на відміну від лабораторних експериментів. При визначенні форми зв'язку кореляційний аналіз дає можливість розглянути її лінійність або нелінійність. Проте він неспроможний вирішити проблему, пов'язану з можливою інтерпретацією залежності, що існує між змінними. Наприклад, за наявності кореляційної залежності між двома змінними є ймовірність важкого вирішення, яка з них причина, а яка наслідок. До того ж може виявитися, що насправді причинного зв'язку між ними взагалі немає (вони можуть бути причиннозалежними від певної третьої змінної, не зафіксованої у дослідженні).

Регресійний аналіз становить статистичний метод, що уможливорює вивчення залежності значення середньої величини від варіації другої величини або декількох величин (у цьому випадку застосовується множинний регресійний аналіз). Регресійний аналіз використовується переважно в емпіричних дослідженнях при вирішенні завдань, пов'язаних з оцінкою будь-яких впливів (наприклад, вплив інтелектуальної обдарованості на успішність або вплив мотивів на поведінку), при конструюванні психологічних тестів тощо.

Факторний аналіз – це метод багатомірної математичної статистики, що застосовується при дослідженні статистично пов'язаних ознак з метою виявлення певного числа прихованих від безпосереднього спостереження факторів. Факторний аналіз є найпродуктивнішим на початкових етапах психологічних досліджень, коли потрібно окреслити певні попередні закономірності у досліджуваній сфері. Головними цілями факторного аналізу є: скорочення числа змінних (редукція даних); визначення структури взаємозв'язків між змінними, тобто класифікації змінних. Саме тому факторний аналіз використовується або як метод скорочення даних, або як метод класифікації.

Помилки, які можуть виникати у ході використання різних методів.

Для позначення помилок, що виникають у психологічних дослідженнях, вживають спеціальний термін – *артефакт*. Джерелом артефактів може бути як саме оточення, так і діяльність дослідника. Причиною артефактів може стати також неадекватність експериментальної процедури, коли дослідник не може передбачити чинники, що змінюють поведінку досліджуваних.

Ефект Фокса пояснює причину можливих артефактів під час психологічного дослідження: якщо дослідник справляє надзвичайно позитивне враження на учасників дослідження, це може викликати надто великий ентузіазм, довіру, некритичність. Так, талант лектора може маскувати низьку якість, надуманість і

беззмістовність його лекції, а студенти будуть впевнені, що вони справді навчилися. Ефект Фокса отримав свою назву в 1970 р., коли в Каліфорнійському університеті був проведений експеримент, у якому актор виступив під ім'ям доктора М. Фокса і прочитав лекцію студентам. Доповідь була витримана у науковому стилі, але її зміст не відповідав темі, був незавершеним, суперечливим, наповнений неологізмами. Актор, який нічого не розумів у темі, читав доповідь надзвичайно експресивно, яскраво, викликав велику симпатію аудиторії.

Ефект аудиторії перевірявся в дослідженнях **Р. Зайонца**. Присутність будь-якого зовнішнього спостерігача, зокрема експериментатора або асистента, змінює поведінку людини, яка виконує певну роботу. Ефект яскраво виявляється у спортсменів, які показують кращі результати на публіці, ніж на тренуванні. Р. Зайонц встановив, що під час навчання присутність глядачів бентежить досліджуваних та знижує результативні показники. Коли ж діяльність засвоєна і зводиться до простого фізичного зусилля, тоді результат покращується. Після проведення додаткових досліджень були встановлені такі залежності ефекту аудиторії:

1. Впливає не будь-який спостерігач, а лише компетентний і авторитетний для виконавця, який може дати йому оцінку. Чим авторитетніший спостерігач, тим більше виявляється цей ефект.

2. Вплив тим більший, чим складніше завдання. Нові навички та вміння, інтелектуальні здібності більш податливі впливу (в бік зниження ефективності). Навпаки, старі, прості перцептивні і сенсомоторні навички виявляються легше, продуктивність їх реалізації у присутності авторитетного спостерігача підвищується.

3. Змагальна і спільна діяльність, збільшення кількості спостерігачів підсилює ефект аудиторії (як у позитивному, так і негативному напрямі).

4. Тривожні досліджувані під час виконання складних і нових завдань, що вимагають інтелектуальних зусиль, переживають більше труднощів, ніж емоційно стабільні особистості.

5. Дія ефекту Р. Зайонца підкоряється закону оптимуму активації Йеркса–Додсона, сутність якого полягає у такому: присутність зовнішнього спостерігача (експериментатора) підвищує мотивацію досліджуваного; наслідком цього може стати підвищення продуктивності або надто висока мотивація, яка може призвести до зриву діяльності.

Ефект Барнума (Ефект Форера) полягає в особливості сприймати як цілковито достовірні описи своєї особистості оцінки загального характеру, спосіб виникнення яких презентують як науковий або ритуальний, магічний. Люди специфічно сприймають узагальнені описи їхньої особистості. Коли деякі читають астрологічні портрети, то схильні довіряти їм, переконані в тому, що ці характеристики абсолютно їм підходять. Однак ці висловлювання загальні, невизначені і тому придатні для всіх, тож нікого насправді не описують. Такі особливості сприйняття психологи називають ефектом Барнума – на честь відомого в минулому американського антрепренера (менеджера, продюсера у певному виді мистецтва). Термін запропонував американський психолог А. Фарнем (у деяких джерелах стверджують, що його автором є психолог П. Міл). Психологи визначають ефект Барнума як схильність (готовність) людей сприймати некритично, як точний опис своєї особистості, загальні, невизначені, розпливчасті, досить банальні твердження, коли навіть не дуже зрозуміло, яким чином вони отримані. Цей ефект також називають ефектом Форера, оскільки саме Бертрам Форер у 1948 р. уперше провів експеримент, в якому продемонстрував його дію. Студенти виконали тест, а дослідник запевнив, що за його результатами він проведе психологічний аналіз їхніх особистостей. Однак замість справжнього аналізу він давав усім один і той самий текст із гороскопа. Потім Форер попросив кожного студента оцінити за п'ятибальною шкалою відповідність опису їхньої особистості. Середня оцінка, яку він отримав, становила 4,26. Текстом, запропонованим Б. Форером, не раз користались інші дослідники в подібних дослідженнях: «Ви маєте потребу в тому, щоб інші люди

вас любили та поважали, і водночас Ви достатньо самокритичні. Хоч у Вас є деякі особисті недоліки, Ви здатні їх компенсувати. Ви володієте значним потенціалом, яким до цього часу ще не скористалися з вигодою для себе. Ви виглядаєте зовні дисциплінованою та впевненою людиною, однак у душі Ви хвилюєтесь та почуваетесь невпевнено. Іноді Вас охоплюють сумніви, чи правильне рішення Ви прийняли, чи правильно вчинили. Ви надаєте перевагу різноманіттю та змінам і буваєте невдоволені, коли Вас обмежують суворими правилами. Ви пишаєтесь собою як незалежною розумною людиною, Ви не приймаєте на віру чужі судження без достатніх доказів. Однак Ви вважаєте, що не варто бути надто відвертим і щирим з іншими. Іноді Ви екстраверт, привітні й товариські, а іншим разом інтровертовані, обережні, стримані. Деякі з Ваших прагнень нереалістичні».

Ефект Пігмаліона (або ефект Р.Розенталя).

Експериментатор, який твердо вірить у гіпотезу або надійність інформації, неусвідомлено діє таким чином, щоб отримати відповідні результати, які підтверджують гіпотезу. Під час експерименту Р. Розенталя учасникам доручали провести певну роботу (експеримент) із популяцією пацюків, а саме слідкувати за їхньою поведінкою в лабіринті. В одному випадку учасникові говорили, що пацюк «розумний», а в іншому – що «дурненький». В результаті були отримані дані, які це підтвердили. Виявилося, що коли учасник працював із «розумним» пацюком, він був із ним лагіднішим, погладжував його, тож створював додаткові позитивні підкріплення для виконання завдання. Згодом Р. Розенталь повторив своє дослідження в школі, де в ролі експериментатора виступили вчителі. Виявилося, що «здібні» учні досягли більш значних успіхів. Ефект Розенталя також отримав назву «ефекту упередженості експериментатора». Він належить до групи артефактів, що зумовлені властивостями дослідника. У 1966 р. Р. Розенталь описав, що артефакти виникають внаслідок таких особливостей діяльності експериментатора:

1. Очікування експериментатора визначають характер отриманих ним даних.

2. Усвідомлення експериментатором власної схильності знаходити очікувані дані може призвести до протилежного ефекту: змусити шукати упереджено лише ті дані, які суперечать гіпотезі, щоб не здаватись упередженим.

3. Експериментатори, які на початку дослідження отримують дуже «хороші» дані, намагаються подальші дані ще більше покращити; ті самі експериментатори, які з самого початку отримують «погані» дані, у подальшому їх мимовільно погіршують.

4. Ефект упередженості експериментатора виявляється в тому, що він ненавмисно вибирає дані («фальсифікує» їх) чи робить підказки досліджуваним. Він просто неусвідомлено (вербально чи імпліцитно) підтримує саме ті дії досліджуваних, які підтверджують гіпотезу.

5. Упередженість експериментатора відбивається в інтонації, а також візуально, якщо він та досліджуваний працюють разом і бачать один одного під час експерименту.

6. Ефект упередженості більше виявляється у тих дослідників, які прагнуть підтримки, активно жестикулюють, по-дружньому зацікавлено ставляться до досліджуваних. Цей ефект посилюється, коли експериментатор і досліджуваний знають один одного.

7. Експериментатори-жінки більш схильні до упередженості, ніж чоловіки.

Ефект Хоторна полягає в тому, що умови новизни та інтересу до експерименту, підвищена увага до самого дослідження призводять до надто позитивних результатів, що є спотворенням та відходом від реального стану речей. Відповідно до дій цього ефекту учасники дослідження, схвилювані своєю причетністю до нього, «надто сумлінні», тож діють інакше, ніж звичайно. Найбільшою мірою виявляється цей артефакт у соціально-психологічних дослідженнях. Ефект був встановлений групою дослідників на чолі з **Е. Мейо** під час Хоторнських експериментів (1927–1932).

Зокрема, було доведено, що сама участь в експерименті впливає на робітників таким чином, що вони поводяться саме так, як цього від них очікують експериментатори. Досліджувані особистості розглядають свою участь у дослідженні як вияв уваги до себе. Щоб уникати цього ефекту, експериментатору треба поводитися спокійно, вживати заходів, щоб учасники не дізналися про гіпотезу, яка перевіряється.

Ефект плацебо (лат. *placere* – подобатись) встановлений медиками та ґрунтується на цілеспрямованому або невимушеному, неусвідомленому навіюванні лікарем чи експериментатором, що певний чинник (медичний препарат, спосіб дій) має привести до бажаного результату. Якщо хворі очікують, що препарат має сприяти покращанню їхнього стану, то у них насправді спостерігаються зміни на краще. У медицині плацебо означає препарат, у якого немає лікувальних властивостей («фальшиві ліки»). Термін «ефект плацебо» введений у науковий обіг американським лікарем *Генрі Бічером* у 1955 р., який з'ясував, що приблизно третина пацієнтів видужує від пігулок-«пустушок», які не містять діючих речовин. Серйозне вивчення ефектів плацебо розгорнулось у роки Другої світової війни. Коли у фронтовому госпіталі не вистачало знеболювальних засобів, *анестезіолог* Генрі Бічер переконався, що в окремих випадках ін'єкція фізіологічного розчину має практично ту саму дію, що і справжні ліки. Повернувшись з війни, лікар з групою колег із Гарвардського університету взявся до вивчення цього феномену.

Результати своїх досліджень від підсумував у 1955 р. у статті «Сильнодіючі плацебо». Найсильнішим чинником плацебо-ефектів є віра самих лікарів та персоналу в силу ліків. Було проведено чимало подвійних сліпих експериментів, у яких продемонстровано плацебо-ефект. Одним із них є хрестоматійний випадок з вивчення ефективності дії резерпіну. У 1953 р. *психіатр Е. Мендел* працював у психіатричній лікарні Сент-Елізабет поблизу Вашингтона у відділенні, в якому лікувались вихідці з Пуерто-Ріко та Віргінських островів. Більшість хворих була госпіталізована

через спалахи ворожої та агресивної поведінки. Деякі з них були настільки небезпечні, що їх тримали у спеціальних сорочках, а Мендела в лікарні супроводжували двоє охоронців. Спілкування було ускладнено ще й тим, що хворі не знали англійської мови, а Е. Мендел – іспанської. В той час став популярним новий транквілізатор резерпін, який давав хороші результати саме для таких хворих. Керівники лікарні вирішили випробувати ці ліки, причому за допомогою спеціального подвійного сліпого методу. Хворі не були поінформовані про те, що одні отримували справжні ліки, а інші - так звану «пустушку» (просто солодкі таблетки). Лікарі також не знали, хто з хворих отримував препарат, а хто лише думав, що отримує його. Е. Мендел розповів пацієнтам про новий препарат, його ефективність, швидкість дії та відсутність побічних наслідків. Хворі знали, що беруть участь у дослідженні. Експеримент тривав кілька місяців. Однак дуже скоро Е. Мендел дійшов висновку, що препарат досить позитивно впливає на пацієнтів. Хворі стали спокійнішими, привітніше спілкувалися з лікарем, тож невдовзі він дозволив відмовитися від гамівних сорочок. Сам Е. Мендел пережив піднесення, він вважав, що резерпін зробить революцію у психіатрії, особливо щодо агресивних хворих. Проте він був шокований, коли дізнався, що його хворі отримували саме «пустушку». Проаналізувавши всі події, Е. Мендел зрозумів, що позитивні зміни сталися саме через його поведінку і добре ставлення до хворих. Лікар вважав, що його хворі отримують резерпін і тому стають спокійнішими, у них привітні погляди, усмішки, жести. Е. Мендел всюди бачив ознаки покращання психічного стану хворих. Лікар зрозумів, що хворі просто почали реагувати на його спокійне ставлення, яке було результатом упевненості лікаря в тому, що діє резерпін. Він просто почав краще ставитися до своїх хворих, тож і вони відповіли йому привітнішою поведінкою; їм було приємно, що до них ставляться як до повноцінних людей. Вияви ефекту плацебо пов'язані із неусвідомленим очікуванням пацієнта, його здатністю піддаватися впливу, мірою довіри до психолога. Цей ефект використовується

при вивченні ролі навіювання в умовах дії медичних препаратів, коли одній групі досліджуваних дають справжній препарат, дію якого тестують, а іншій – плацебо. Якщо препарат справді має позитивний ефект, то він повинен бути більшим, ніж від використання плацебо. Типовий рівень позитивного плацебо-ефекту в клінічних дослідженнях становить 5–10 %. У дослідженнях також нескладно викликати і негативний ефект ноцебо (від лат. *nocebo* – «я пошкоджую»), коли від прийому «пустушки» 1–5 % досліджуваних відчувають дискомфорт (алергію, нудоту, порушення серцевої діяльності тощо). Клінічні спостереження свідчать про те, що знервований персонал зумовлює ноцебо-ефекти, а призначення хворим ліків, які знижують тривогу, значно знижує тривогу у самих лікарів. Таке явище було названо «плацебо-рикошет». Для особливо емоційних пацієнтів, які схильні до самонавіювання, лікарі приписують нейтральні препарати, що допоможуть покращити стан людини та уникнути прийому зайвих ліків. Позитивний вплив гомеопатичних ліків частково пояснюють саме ефектом плацебо. Він спрацьовує не тільки в експерименті, а й при імітації певної лікувальної процедури, під впливом розмови, коли мобілізуються психологічні резерви людини. Навіть при використанні бездоганно вивчених препаратів намагаються запустити в дію ефект плацебо. Основою плацебо-ефекту є навіювання, що препарат має певну дію, й очікуваний ефект з'являється тому, що мозок починає стимулювати вироблення ендорфінів, які частково замінюють дію препарату, а також спрацьовує «мобілізаційний ефект» – підвищення імунітету, мобілізація захисних сил організму. Вияви ефекту плацебо залежать від рівня самонавіювання і фізіологічних можливостей утворення необхідних хімічних речовин. Лікарі почали давно використовувати ефект плацебо. Відомий терапевт ХІХ ст. М. Я. Мудров лікував хворих спеціальними порошками з назвами «золотий», «срібний», «простий». Цим назвам відповідав колір паперу, в який загортали ліки. Порошки Я. Мудрова виліковували багато хвороб, мали справжній чудодійний ефект. Після смерті

лікаря з'ясувалося, що це просто змелена крейда. Тож зрозуміло, що *психологічне сприйняття, емоції, довіра до лікаря* мали цілющий ефект. Сам лікар-практик плацебо-терапії писав: «Мистецтво лікаря полягає у створенні «ліків для душі», які б утішали сердитого, заспокоювали нетерплячого, зупиняли буйного, лякали зухвалого, робили сміливим соромливого, відвертим — відлюдькуватого, надійним — відчайдушного». Дію ефекту плацебо посилює авторитет лікаря, тому будь-які ліки з рук відомого світила значно ефективніше впливають на хворих, ніж призначені дільничним лікарем із місцевої поліклініки. Згідно з дослідженнями плацебо діє на всіх людей, однак найбільше — *на екстравертів, які є тривожними, залежними, емоційно лабільними, поступливими* та довіряють своїм лікарям. *Плацебо-нереагуючі особи частіше є інтровертованими, недовірливими та підозрливими.* Найбільше піддаються дії ефекту плацебо *невротичні люди з низькою самооцінкою, невпевнені в собі, які схильні вірити в чудо.* В медичній практиці підтверджено, що найкраще плацебо діє на людей з легкими психосоматичними розладами, наприклад, *легким безсонням або неглибокою депресією.* Встановлено, що ефект плацебо може виявитися навіть тоді, коли пацієнти знають, що отримують просто нейтральні пілюлі. З 1970р. плацебо та подвійний сліпий метод є обов'язковими для оцінки ефективності нових ліків і порівняння подібних. За останні 10–20 років інтерес як психологів, так і медиків до плацебо значно зріс, і його вивчення триває.

Ефект першого враження виявляється таким чином, що найбільший вплив на оцінку рис особистості має та інформація, яку ми отримуємо на самому початку. Якщо згодом отримана інформація суперечить уже сформованому враженню, то вона відкидається як неістотна, випадкова, яку не варто враховувати [28]

Наприклад, до теми ВКР бакалавра «Формування емоційного інтелекту підлітків як чиннику запобігання шкільного боулінгу» можна використати такі методи дослідження:

1. Теоретичні – теоретичний аналіз та систематизація наукової літератури з теми дослідження, порівняння, узагальнення теоретичних та експериментальних даних.

2. Емпіричні – методика Н. Холла і опитувальник ЕМІН С. Люсіна для визначення рівня емоційного інтелекту, опитувальник Басса-Даркі для діагностики рівня агресивності, опитувальник І. О. Фурманова і методика О. Г. Норкіної для діагностики ступеня залученості до процесу булінгу і виявлення булінг-структури в освітньому середовищі,

3. Статистичні – опрацювання даних за допомогою програми IBM SPSS Statistics 19.

У бакалаврській роботі характеристика рівня вивчення проблеми, огляд літератури та методології можуть бути зроблені в першому розділі роботи, оскільки він є теоретичним.

Практичне значення отриманих результатів. Коротко перераховують результати, отримані автором у випускній роботі. Висловлюються рекомендації щодо можливого використання результатів кваліфікаційної роботи у навчальному процесі. *Апробація* результатів дослідження (за потребою) – наводять дані щодо участі автора в наукових конференціях, семінарах, круглих столах, а також інформують про публікації за темою випускної роботи. Зразок оформлення публікацій подано у додатку Е.

Закінчується вступ описом *структури* роботи. Наприклад, робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел. Зазначається загальна кількість сторінок дослідження. Робота містить 3 рисунки, 6 таблиць, 7 додатків.

Зразок вступу до бакалаврської роботи міститься у додатку Д.

Основна частина ВКР

Основна частина складається з розділів (теоретичний, дослідницько-аналітичний, рекомендаційний) і підрозділів, які мають бути взаємопов'язані, а матеріал – викладено послідовно та логічно із критичним аналізом теоретичних положень, статистичних даних, інформації різноманітного характеру.

В основній частині роботи викладають зміст дослідження: важливі теоретичні положення, що визначають сутність обраної теми, предмет дослідження; розкривають завдання та мету роботи, визначені у вступі. Якщо завдання не розкриті чи розкриті частково, тоді вважається, що робота не виконана. Це ж стосується й мети. При написанні тексту роботи студент може використовувати цитування, аналізувати теоретичні концепції інших авторів, але при цьому не допускається механічне запозичення думок інших авторів. Студент обов'язково повинен посилатися на автора цих думок, інакше робота вважатиметься плагіатом і не буде допущена до захисту. Важливо, щоб студент в тексті роботи викладав власні думки та робив самостійні висновки. Основний текст роботи повинен бути структурованим, тобто поділеним на відповідні розділи та підрозділи. Найбільш вдалим є поділ кваліфікаційної роботи на 2-3 розділи. Кількість підрозділів визначається студентом самостійно, виходячи зі змісту роботи. Бажано, щоб у кожному розділі було 2-3 підрозділи. Кожен розділ наукової роботи має закінчуватися короткими висновками.

У першому (теоретичному) розділі основної частини, який повинен мати теоретичний характер, слід викласти суть досліджуваної проблеми та ступінь її сучасної розробки, аналіз та узагальнення існуючих концепцій, визначити дискусійні аспекти та невирішені питання, проблеми, розглянути еволюцію підходів до їх вирішення, викласти теоретичні основи обраної теми. Рекомендується саме в цю частину включити підрозділ, присвячений аналізу сучасної наукової літератури з питань, що розглядаються. Тут стисло аналізуються і співставляються думки різних авторів, дається особиста інтерпретація даним фактам.

Огляд психологічної літератури не повинен носити реферативний характер. Він повинен містити критичну оцінку приведених робіт. Зібрані в теоретичній частині літературні матеріали можуть бути скомпоновані за різними принципами: 1. Хронологічний принцип. Опис етапів дослідження проблеми вітчизняними та зарубіжними авторами. Розкриття “історії

питання”, дослідження історичної спадкоємності в роботах різних авторів, присвячених вивченню одній або схожих проблем.

2. Тематичний принцип. На початку розділу позначаються основні питання, аспекти даної проблеми, а потім послідовно і більш детально аналізуються роботи, в яких вивчалися ці аспекти.

3. Логічний принцип. Тоді структура тексту може бути приблизно такою:

- Феноменологічний опис, тобто опис проявів, їх частота, часові прояви, рівень інтенсивності та інші характеристики.
- Місце явища, що вивчається, серед інших явищ в даній предметній галузії, тобто його взаємозв'язки і взаємовпливи, а також чинники, що його обумовлюють.
- Розгляд явища з опорою на обраний автором методологічний (системний, цілісний і так далі) підхід. Структура явища, що виділяється.
- Суть, природа явища. Наявні в літературі визначення цього явища. Характеристика міри різноманітності в його розумінні. • Закономірності, яким підкоряється явище.
- Прикладне, практичне використання явища (властивості або функції).

Особлива увага повинна приділятися вибудовуванню теоретичного аналізу навколо одного з аспектів феномену, що вивчається, відносно якого проводитиметься емпіричне дослідження. У зв'язку з цим логіку аналізу в теоретичній частині можна представити як воронку, що звужується, поступово переходить в конкретне прпущення і обґрунтування вимірюваних в дослідженні змінних, які переходять в емпіричну частину. При цьому процес «звуження» цієї воронки не повинен виглядати випадковим, наприклад: «є багато граней цього феномену, але ми зупинимося на цьому». Звуження предмета розгляду в той або інший бік або пошук взаємозв'язку між двома феноменами має бути обґрунтований як з точки зору актуальності, так і з точки зору проблематичності, суперечності даних про феномен саме у вибраному аспекті. У тексті роботи слід уникати великої кількості

ввідних слів і речень, які не несуть в собі смислового навантаження. Не слід спекулювати словами «як відомо», «загальновідомо, що», «абсолютно очевидно, що...». Також необхідно стежити за тим, щоб одні і ті ж слова і вирази (ввідні слова, дієслова, іменники) не повторювалися на обмеженому текстовому просторі. Підсумковий текст має бути відредагований, мати концептуальну суворість, логічну зв'язність підходів, пояснень і виводів, ясністю і стислістю викладу. Для збереження суворості викладу рекомендується уникати багатозначності і двозначності висловлювань, використання невиправдано довгих фраз, метафоричних висловлювань, повторів, публіцистичного і науково-популярного стилю, буденної лексики.

Основними критеріями оцінки теоретичного розділу є:

1. Глибина огляду літератури, яка визначається тим, наскільки в роботі охоплено найбільш значуще і істотне, опубліковане з цієї проблеми.

2. Повнота огляду літератури, яка оцінюється за змістом і структурі приведенного списку джерел (у ньому мають бути представлені не лише підручники, але і першоджерела - наукові монографії і журнальні публікації останніх років).

3. Наявність аналізу існуючих точок зору на проблему, що обговорюється і чітке позначення власної авторської позиції.

4. Наявність чіткої постановки проблеми дослідження, яка є логічно і теоретично обґрунтованою.

5. Систематичність і логіка викладу.

6. Грамотність і відповідність тексту нормам української літературної, ділової і професійної мови.

7. Науковість стилю викладу думок (у науковому тексті на відміну від художньо-літературного зазвичай переважають стійкі структури і обороти, використовується багато мовних штамів, що дозволяє читачеві не відволікатися на «краси стилю», а зосередитися на значущій інформації – фактах, судженнях, висновках, аргументах і тому подібне).

8. Структурованість розділу.

9. Відповідність посилань в тексті джерелам в списку літератури.

Доречно здобувачу вищої освіти напрацювати схеми, рисунки, в яких відображено основні тенденції проаналізованого матеріалу. В огляді цифрами (наприклад, [5; с. 7]) робляться зноски на використані літературні джерела. Перший розділ є основою для розробки прикладних аспектів обраної теми, які бакалавр повинен викласти в подальших розділах випускної роботи. Загальний обсяг теоретичного розділу – 18-20 сторінок (20 –30% від усього обсягу роботи, не враховуючи змісту, списку використаних джерел, додатків). Кожен підрозділ повинен закінчуватися коротким резюме. Теоретична частина роботи повинна завершуватися висновком (Висновок до розділу I), зробленим на основі усього огляду психологічної літератури і логічним переходом до емпіричної частини дослідження.

У другому (дослідницько-аналітичному) розділі дається коротка організаційно-психологічна характеристика бази дослідження, коли і стільки часу проводилося дослідження, який контингент обрано для проведення дослідження (кількість, стать, вік і т.ін.); умови та результати проведення емпіричного дослідження чи формувального експерименту (у разі його проведення). Емпірична частина є звітом про роботу по збору і аналізу емпіричних, тобто представлених в чуттєвому досвіді, даних. Стандартна структура цього розділу містить чотири основні пункти:

- Програма емпіричного дослідження.
- Опис результатів.
- Обговорення результатів.
- Висновки.

Так, програма емпіричного дослідження є розширеним планом дослідження. Вона демонструє уміння автора спланувати, організувати і провести самостійне наукове дослідження.

Структура програми дослідження містить два великі розділи: методологічний і процедурний. Структура методологічного розділу програми дослідження повинна включати обґрунтовані судження з наступних питань: проблема дослідження, мета і завдання

дослідження, об'єкт і предмет дослідження, уточнення основних понять дослідження. У процедурному розділі програми послідовно описуються і обґрунтовуються стратегічний план дослідження, необхідна вибірка, техніка і процедури збору емпіричних даних. Розглянемо детальніше методологічний розділ програми дослідження. Будь-яке наукове дослідження затівається з метою вирішення певної наукової проблеми. Проблема – результат усвідомлення якогось об'єктивного протиріччя. У логіці наукового знання під проблемою розуміється питання, для вирішення якого доки немає накопичених знань, тому вимагаються певні теоретичні і практичні дії, спрямовані на те, щоб це питання було вирішене. Робота над проблемою полягає в її уточненні, відсіканні зайвого і визначенні головного – того, що може і повинно бути вивчено в емпіричному дослідженні при сучасному рівні розвитку знань.

В якості такого протиріччя може виступати:

- 1) невідповідність між існуючими умовами ситуації і вимогами, що пред'являються до неї;
- 2) протилежність різних точок зору на явище, що вивчається, або процес;
- 3) пояснення одного і того ж наукового факту, виходячи з протилежних позицій;
- 4) діалектичне протиріччя в самій природі явища, що вивчається, або процесі.

Здобувач вищої освіти повинен запропонувати вирішення поставленої проблеми. У зв'язку з вищесказаним постановка проблеми є центральним пунктом як програми дослідження, так і роботи в цілому. Результатом відсутності постановки проблеми дуже часто є низький рівень осмислення феномену, що вивчається, невідповідність цілей і результатів роботи, некоректний підбір методик дослідження, а також неглибока інтерпретація отриманих результатів.

На основі обробки та узагальнення аналітичних матеріалів здобувач вищої освіти повинен виявити та відобразити у ВКР сучасні тенденції та характер впливу зовнішніх і внутрішніх

чинників на розвиток психічних явищ суб'єкта. Усі аналітичні розрахунки, таблиці, графіки, діаграми мають супроводжуватися тлумаченням та висновками, які дозволяють визначити сутність розвитку психічних явищ досліджуваних, їх особливості, тенденції, створити базу для виявлення недовикористаних резервів. Доцільно текст ілюструвати реальними документами, які супроводжувати стислим коментарем. Висновок до розділу II відображає основні результати проведеного емпіричного дослідження, виявлені закономірності та тенденції.

Третій (рекомендаційний) розділ має містити декілька взаємопов'язаних підрозділів, в яких поступово надано конкретні пропозиції щодо підвищення ефективності діяльності психолога, щодо розвитку та удосконалення тих чи інших досліджуваних психічних явищ. Автор наводить статистичні показники, одержані в результаті обробки отриманих результатів дослідження, формує зведені таблиці, ілюструє результати рисунками. Студент повинен дати оцінку повноти вирішення поставлених завдань, оцінку одержаних результатів (характеристик, параметрів), порівняти їх з аналогічними результатами, одержаними іншими авторами. В кінці розділу потрібно зробити проміжні висновки у вигляді резюме. Це дозволяє спростити формулювання загальних висновків у роботі.

Рекомендації та пропозиції повинні мати глибоке наукове обґрунтування та впливати з результатів аналізу фактичного матеріалу. Розробки та рекомендації мають базуватись на фактичних матеріалах, використаних для досліджень. Реальне практичне значення пропозицій та рекомендацій доцільно підтвердити шляхом здійснення необхідних розрахунків та результатом впровадження комплексу запропонованих заходів у практику. Практичні рекомендації дають змогу уявити сферу практичного застосування одержаних в роботі результатів. Якщо результати роботи вже впроваджені з практику, доцільно оформити акт впровадження. Практичні рекомендації (шляхи оптимізації) можуть розглядатись окремим розділом.

Третій розділ може бути частиною другого розділу (на розгляд керівника чи автора бакалаврської роботи).

Висновок до розділу II (III) відображає основні результати проведеного емпіричного дослідження, виявлені закономірності та тенденції.

Висновки

Висновки – це підведення підсумків наукового дослідження, теоретичне та практичне обґрунтування отриманих результатів. У *висновках* коротко наводяться найбільш важливі положення проведеного дослідження, які містять: формулювання розв’язаної проблеми; оцінку результатів дослідження з точки зору мети ВКР та поставлених у вступі завдань; пропозиції щодо вдосконалення досліджуваного напрямку діяльності психолога, які було детально обґрунтовано у рекомендаційних пунктах. Якщо висновки не мають логічного зв’язку зі вступом, робота вважається не виконаною. Тому важливо співставити висновки із завданнями роботи і співставити повноту їх вирішення. При їх формулюванні потрібно виконувати таке правило: кожний висновок присвячено певному аспекту теми; всі вони розміщуються в певній логічній послідовності (відповідно до послідовності поставлених завдань). Висновки слід розглядати як відповіді на поставлені завдання. У висновках автор викладає особисті думки, тому вони не повинні містити цитувань чи повторювати чужі міркування. Рекомендований обсяг висновків – 2-3 сторінки. Зразок висновків подано у додатку Ж.

Список використаних джерел

Перелік джерел науково-психологічної, методичної, статистичної інформації, використаної під час виконання дослідження, є невід’ємною частиною ВКР. Список використаних джерел повинен містити перелік усіх першоджерел, на які є посилання у тексті роботи, або які використовувалися під час здійснення дослідження. Перелік подають в алфавітному порядку. Літературу у списку оформлюють згідно з установленими вимогами бібліографічного

опису у списку використаних джерел з урахуванням Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015. Приклади оформлення літератури подано у додатку 3. Посилання на літературу у тексті подають у квадратних дужках – наводять номер цитованої праці і через кому номер сторінки, на якій міститься цитований уривок, наприклад [53, с. 156]. Рекомендована кількість назв – 40-50.

Додатки

У додатки доцільно включити допоміжний матеріал, потрібний для повноти сприяння випускної роботи: опис використаних діагностичних методик, реальні документи, рекламні матеріали; формули, розрахунки; таблиці допоміжних цифрових даних; інструкції. Кожний додаток повинен бути пронумерований, мати посилання на нього у тексті.

Додатки оформлюються як продовження бакалаврської роботи і розміщуються у порядку появи посилань у тексті. Додаток повинен мати заголовок, написаний або надрукований з великої літери симетрично відносно тексту сторінки. Праворуч над заголовком малими літерами з першої великої друкується слово «Додаток ___» і велика літера, що позначає додаток.

Додатки слід позначати послідовно великими літерами української абетки, за винятком літер Г, Є, З, І, Ї, Й, О, Ч, Ь, наприклад, «Додаток А». Один додаток позначається як додаток А. Текст кожного додатка за необхідності може бути поділений на розділи й підрозділи, які нумеруються у межах кожного додатка. У цьому разі перед кожним номером ставлять позначення додатка (літеру) і крапку, наприклад, А.2 – другий розділ додатка А; В.3.1 – підрозділ 3.1 додатка В. Ілюстрації, таблиці та формули, які розміщені у додатках, нумеруються у межах кожного додатка, наприклад, рис.Д.1.2 – другий рисунок першого розділу додатка Д. Останнім додатком у роботі підшивається комплект оформлених ілюстративних додатків з титульним листом.

3.ОРГАНІЗАЦІЯ ВИКОНАННЯ ВИПУСКНОЇ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ

До виконання випускної роботи допускаються студенти, які успішно склали заліково-екзаменаційну сесію, пройшли виробничої діагностико-психокорекційної практики та захистили звіт з неї.

Кожному студенту кафедра призначає наукового керівника, який надає науково-методичну допомогу студенту у його *самостійній роботі* над випускною роботою.

Функції наукового керівника бакалаврської роботи.

Науковий керівник роботи: допомагає студентові обрати найбільш перспективний та актуальний напрям дослідження, остаточно визначитися з темою роботи; знайомить студента з вимогами щодо підготовки та захисту роботи; надає допомогу у розробці календарного плану на весь період виконання дослідження (від вибору теми та визначення її структури до захисту роботи); рекомендує студентові основну наукову літературу та джерела за темою роботи; відповідно до графіка надає змістовні консультації щодо виконання роботи; відстежує перебіг написання роботи, контролює своєчасне подання роботи до захисту на засіданні ЕК; надає допомогу студентові у підготовці доповіді до захисту; пише відгук на кваліфікаційну роботу, допомагає визначитися з рецензентом та отримати його висновок за текстом дослідження; може бути присутнім та виступати на засіданні ЕК із захисту бакалаврських робіт.

Науковими керівниками призначаються провідні викладачі і науковці кафедри, а також спеціалісти освітніх організацій та установ, що працюють за профілем випускної роботи і мають відповідний науковий ступінь.

Студент-випускник повинен дотримуватися певних вимог щодо процедури організації та календарного плану виконання роботи.

Основні етапи виконання випускної роботи:

1. Вибір теми та бази дослідження, затвердження теми.

Вибір теми наукової роботи. *Темою* випускної роботи повинна стати одна із актуальних проблем сучасної психології, яка відповідає задачам та умінням, передбаченими для освітнього ступеня бакалавра з психології.

Від правильного вибору теми ВКР залежить кінцевий результат – отримання диплому бакалавра. Практика показує, що правильно обрати тему – означає наполовину забезпечити успішне її виконання.

Вибір теми повинен бути результатом власних роздумів та ідей, що можуть виникати в процесі навчання та читання психологічної літератури. Тільки в цьому випадку можна чекати, що виконання роботи зіграє важливу роль у професійному становленні студента. Бакалаврська робота може бути логічним продовженням курсової роботи (або наукової студентської роботи), а потім перерости у магістерську роботу. В останньому випадку можуть бути поставлені додаткові завдання, збільшена кількість діагностичних методик, збільшений контингент досліджуваних (розширені вікові межі досліджуваних або в дослідженнях можуть брати участь люди іншої статі, чи професійної спрямованості).

Тематика бакалаврських робіт формується викладачем на кафедрі. Студент може окреслити коло власних наукових інтересів, згідно яких може бути сформована тема дослідження.

Серед здобувачів освітнього ступеня можна виділити три типи людей. Представники першого типу – практики, для яких наукова праця є засобом вирішення практичних завдань з власного фаху. Вона дозволяє їм глибше довідатися про якусь вузлову проблему своєї повсякденної діяльності, щоб потім більш успішно працювати в цій сфері. Інша група – теоретики, для яких захист ВКР – лише етап тривалого творчого шляху, на якому на них чекають і магістерська робота, і наукові публікації та ін. Для них вибір теми бакалаврської роботи повинен стати стратегічним вибором

напрямку наукових пошуків на багато років. Третій тип – здобувачі, для яких освітній ступінь бакалавра цікавить як такий (для підвищення конкурентноздатності на ринку праці, для кар'єрного росту і т.д.). Вони часто беруть будь-як тему, аби захиститися. Обираючи тему ВКР, варто задуматися над тим, до якої групи бакалавр себе відносить. Від цього будуть залежати вимоги, які випускник має пред'явити до своєї роботи. При виборі теми бакалаврської роботи доцільно брати завдання порівняно вузького плану для того, щоб можна було її досить глибоко проробити. Обираючи тему, не слід виходити з політичної ситуації в країні або світі. Справжня наука не терпить кон'юнктурних підходів. Разом з тим, не слід брати теми, актуальність яких може бути піддана сумнівам у найближчому майбутньому. Врешті решт, якщо у випускника не виходить обрати і сформулювати тему бакалаврської роботи, то це цілком природно, адже при невеликому досвіді наукової праці у студента бракує перспектив бачення, почуття актуальності, а може бути, і уміння коротко і термінологічно правильно виразити те, що він смутно розуміє. Усунути труднощі такого роду допоможе науковий керівник, в обов'язки якого входить допомога у виборі теми. Варто звернути увагу на суміжні галузі знання: іноді на стику двох наукових дисциплін, наприклад, психології та педагогіки, психології і соціології, психології та філософії, можна знайти такі теми, що мають хороші дослідницькі перспективи. Цікавим може виявитися перегляд наукової періодики, спеціальних видань. Особливо корисним може бути перегляд каталогів захищених бакалаврських робіт, щоб побачити, які питання вже розкриті, а які ще потребують подальшого висвітлення.

Тематика випускних робіт розробляється кафедрою, щорічно переробляється та оновлюється. Орієнтовна тематика випускних робіт бакалавра наведена у додатку К.

Студентові надається право самостійно обрати тему випускної роботи згідно з тематикою, що затверджена кафедрою. Студент (за погодженням з науковим керівником) може запропонувати тему

бакалаврської роботи, яка не передбачена у переліку тем, визначених кафедрою. Але при цьому необхідно обґрунтувати вибір теми, її актуальність. Тему бакалаврської роботи, запропоновану студентом, розглядають на засіданні кафедри та затверджують її чи відхиляють.

Крім того, випускні роботи можуть виконуватися за тематикою, яку замовляють державні установи, освітні організації, що уклали із УДПУ імені Павла Тичини контракти на навчання студентів або мають з ними договори співпраці та співдружності.

Студент за погодженням із керівником може запропонувати свою тему дослідження за умов відповідного обґрунтування доцільності її розробки (відповідно до попередньої власної науково-дослідницької роботи, до місця роботи, можливостей отримання необхідної інформації на об'єкти дослідження тощо).

Після вибору теми починається наступний етап роботи – обрану тему потрібно проаналізувати і зафіксувати в чітких формулюваннях, що відповідають кваліфікаційним вимогам. Необхідно визначити актуальність теми, елементи новизни, об'єкт, предмет та завдання майбутнього дослідження, його практичну та теоретичну значущість.

Актуальність – одна з основних вимог, що висуваються до випускної роботи бакалавра. Обґрунтування актуальності теми наводиться у вступі. Воно має відповідати наступним конкретним вимогам: по-перше, здобувач повинен коротко висвітлити причини обрання цієї теми саме зараз; по-друге, він повинен розкрити її актуальність стосовно до внутрішніх потреб науки – пояснити, чому ця тема назріла саме тепер, що перешкоджало адекватному розкриттю її раніше, показати, що обрання теми зумовлено власною динамікою розвитку науки, нагромадженням нової інформації з даної проблеми, недостатністю її розробленості в наявних дослідженнях, необхідністю вивчення проблеми в нових ракурсах, із застосуванням нових методів і методик дослідження та інше.

Ознаками *актуальності* теми можуть бути: загальний інтерес до проблеми зі сторони суспільства та вчених; потреба виробництва

(закладів середньої освіти) в практичних результатах наукової роботи. В бакалаврській роботі більш актуальним є питання практичної значущості роботи в зв'язку з тим, що вони в основному повинні носити емпіричний характер. Хоча можливим є і теоретичне узагальнення в роботі, а звідси потрібно визначати теоретичну значущість роботи.

Практична значущість ВКР багато в чому визначається характером виконаного дослідження. Випускні роботи теоретичного і методологічного характеру мають більш опосередковану практичну значущість, аніж роботи методичного або прикладного характеру. Якщо ВКР буде носити методологічний характер, то її практична значущість може проявитися в публікаціях основних результатів дослідження в наукових статтях, тезах; у наявності авторських актів про впровадження результатів дослідження в практику; апробації результатів дослідження на науково-практичних конференціях і симпозіумах; у використанні наукових розробок у навчальному процесі вищих і середніх закладів освіти.

Якщо ВКР буде носити методичний характер, то її практична значущість може проявитися, наприклад, в наявності науково обґрунтованих й апробованих у ході експериментальної роботи системи методів і засобів удосконалення психічного розвитку суб'єктів. Форми впровадження наукових результатів методичного характеру можуть бути різні. Основні з них наступні: пропозиції з удосконалення систем психічного розвитку особистості, психологічних закономірностей розвитку людини, нормативні і методичні документи, що затверджені або рекомендовані до використання МОН України.

Разом із вибором теми визначається *база дослідження*, на матеріалах якої буде виконуватися робота. Це повинно бути організація будь-якої форми власності, яка є юридичною особою і має самостійну звітність. Діяльність цієї організації чи закладу повинна створювати можливість інформаційного забезпечення дослідження обраної теми.

Якщо немає пропозицій студента щодо бази дослідження, то кафедра призначає організацію або установу, з якими УДПУ імені Павла Тичини має відповідну угоду.

Бажаним є виконання теми за замовленнями керівництва бази дослідження. Це замовлення оформлюється листом на бланку організації чи установи.

Кожен студент випускного курсу у заяві на ім'я завідувача кафедри, яка є підставою для призначення наукового керівника, зазначає формулювання теми і повну юридичну назву бази дослідження (додаток Л).

Після остаточного узгодження з науковим керівником і редагування формулювання теми випускних кваліфікаційних робіт із зазначенням баз дослідження, розглядаються та обговорюються на засіданні кафедри.

Список студентів-випускників, перелік їх тем та наукові керівники кожного фіксуються наказом по УДПУ імені Павла Тичини. Усі подальші зміни (формулювання назви, база дослідження тощо) у разі необхідності аргументуються письмово (заява випускника), погоджуються з науковим керівником (віза на заяві) і потребують змін у наказі за письмовим клопотанням кафедри (витяг з протоколу засідання).

2. Розробка завдання на випускню кваліфікаційну роботу, складання календарного плану виконання.

На початковому етапі підготовки бакалаврської роботи оформлюється спеціальний *бланк-завдання*, у якому визначаються реквізити автора, фіксується тема і зміст, мета і завдання, графік виконання, а також термін подання готової роботи на кафедру. Завдання і календарний план (додаток Б) підписують науковий керівник і здобувач вищої освіти, затверджує завідувач кафедри і при оформленні випускної роботи його слід розмістити після титульного аркушу.

На період виконання робіт на кафедрі складається графік консультацій наукових керівників, згідно з яким забезпечується

систематична співпраця студента та наукового керівника над випускною роботою.

Випускна кваліфікаційна робота має виконуватися у повній відповідності до затверджених календарних планів та завдання. У відповідності до календарних етапів студент має подавати роботу частинами на перегляд, а у встановлений графіком кінцевий термін подати завершену роботу на рецензування науковому керівнику.

У випадках відставання від графіку студент зобов'язаний надати пояснення своєму науковому керівнику або завідувачу кафедри.

Порушення студентами календарного плану виконання роботи фіксується науковим керівником, який інформує завідувача кафедри. У разі значного порушення плану виконання роботи за рішенням кафедри студент може бути недопущений до її захисту.

3. Опрацювання літературних джерел і складання змісту випускної кваліфікаційної роботи.

Після визначення теми роботи потрібно розпочати пошук літератури, перегляд бібліотечних каталогів. Бакалаврська робота виконується на основі поглибленого вивчення чинного законодавства України з питань освітньої діяльності, спеціальної вітчизняної та зарубіжної літератури, передового досвіду роботи психологічної служби України, а також результатів проведених студентом власних досліджень. Відповідно до теми дослідження студент самостійно або за рекомендацією керівника добирає літературні джерела й відповідні нормативні документи та складає проект змісту, який обговорює з керівником.

Слід ознайомитись із фаховими психологічними виданнями (наприклад, «Психологічний журнал» УДПУ імені Павла Тичини, «Український психологічний журнал» Київського національного університету імені Тараса Шевченка тощо), науковометодичними періодичними виданнями, в яких можуть бути опубліковані необхідні матеріали. Для цього варто скористатися допомогою бібліотекарів безпосередньо в університетській бібліотеці чи іншій

науковій бібліотеці. Також потрібно попрацювати з науковими психологічними джерелами, поданими в Інтернеті, онлайн-тематичними каталогами провідних бібліотек України та світу.

Працювати з літературою варто за таким алгоритмом:

1. На комп'ютері потрібно створити кілька файлів-папок відповідно до назв запланованих розділів чи підрозділів.

2. У ці папки зберігати цифрові копії відібраних наукових праць, при цьому необхідно на початку кожного файлу (безпосередньо в ньому) записувати точні вихідні відомості праці (прізвище автора, повну назву статті/книги, рік видання та видавництво, загальну кількість сторінок) з тим, щоб у подальшому не втратити вихідні дані книг.

3. Якщо потрібна література була відсканована в паперовому варіанті, то такий бібліографічний опис потрібно зробити на першому аркуші.

4. Виписувати цитати варто одразу у «вордівський» файл, при цьому зазначаючи в дужках бібліографічні відомості про книгу. Кожна цитата, приклад, цифровий матеріал мають супроводжуватися точним описом джерела з позначенням сторінок, на яких опубліковано цей матеріал.

Після підбору та опрацювання наукової літератури з теми студент визначає об'єкт та предмет дослідження, вказує мету дослідження. Предмет повинен бути сформульованим вужче, ніж об'єкт. З мети роботи випливають завдання, які повинен виконати студент. Чітко визначені завдання дозволять добре структурувати кваліфікаційну роботу та виконати її на високому рівні.

Складання змісту роботи

Після того, як потрібний матеріал зібрано і систематизовано, складається детальний зміст бакалаврської роботи. Студент має запропонувати власне бачення структури кваліфікаційної роботи: кількість розділів, підрозділів, а також їх робочі назви. Кваліфікаційна робота тим і відрізняється від курсової, що студент повинен самостійно застосовувати набуті знання та навички.

Зміст бакалаврської роботи має бути складним і містити: вступну частину; два (три) розділи, кожен з яких має містити не менш як два параграфи; висновки та пропозиції; список використаних джерел та додатки. Процес уточнення змісту складний і може тривати протягом усієї роботи над дослідженням. Попередній зміст роботи треба обов'язково узгодити з науковим керівником. У разі виникнення зауважень зміст змінюють згідно з рекомендаціями наукового керівника або викладачів кафедри.

4. Збирання фактичного матеріалу під час виробничої діагностико-психокорекційної практики на базі дослідження.

База дослідження є базою виробничої діагностико-психокорекційної практики. Студенти при проходженні виробничої діагностико-психокорекційної практики зобов'язані відповідно до програми цієї практики та індивідуального завдання, виданого керівником, підібрати та систематизувати інформацію, що характеризує рівень ефективності функціонування обраного для аналізу об'єкту, тенденції його розвитку, вплив на них істотних чинників, стан управління ним. На цьому етапі має бути виконана первинна обробка інформації з виявленням загальних напрямків вирішення організаційно-психологічної проблеми у відповідності з темою бакалаврської роботи, виявлені недоліки в організації та забезпеченні управління у обраній для дослідження сфері, виявлені можливості його покращення.

Об'єктами аналізу можуть бути: а) діяльність освітніх закладів в цілому, їх психологічної служби; б) окремі напрямки діяльності психологів; в) організація та ефективність психічного розвитку суб'єктів діяльності тощо.

Джерелом інформації є планові та фактичні показники психологічної служби організації, накази, розпорядження, результати спостережень, опитувань і обстежень та інших методів збирання первинної інформації, внутрішня звітність, нормативна та регламентуюча інформація, проведені діагностичні методики, експеримент.

5. Обробка фактичного матеріалу з застосуванням статистичних методів.

Для забезпечення якості дослідження особливе значення має правильне узагальнення фактичного матеріалу, отриманого під час проходження виробничої діагностико-психокорекційної практики, угруповання та обробка даних, на основі яких проводиться кваліфікований аналіз й обґрунтування пропозицій.

З метою підтримки набутих раніше навичок роботи зі статистичними методами обробки інформації кожен студент у бакалаврській роботі повинен використати стандартні програми: для аналізу динаміки основних психологічних показників під час стислої характеристики бази дослідження, для оформлення тексту та ілюстрацій, спрощення трудомістких розрахунків у аналітико-рекомендаційному розділі. Використання статистичних методів обробки інформації слід зазначити у назві відповідного пункту змісту: « із застосуванням статистичних методів».

6. Написання першого варіанту тексту, подання його на ознайомлення науковому керівникові.

Наступним етапом виконання роботи є написання та оформлення першого варіанту бакалаврської роботи відповідно до змісту. Проаналізований та систематизований матеріал подають відповідно до змісту в окремих розділах і підрозділах. У кожному розділі бакалаврської роботи висвітлюють самостійне питання, а у підрозділі – окрему частину цього питання. Тема повинна бути розкрита без пропуску логічних ланок, тому на початку роботи над розділом слід визначити його головну ідею, а також скласти тези кожного підрозділу. Тези необхідно підтверджувати фактами, думками різних авторів, аналізом конкретного практичного досвіду. Потрібно уникати безсистемного викладення фактів без достатнього їх осмислення та узагальнення.

Достовірність висновків загалом підтверджується вивченням практичного досвіду. При формулюванні висновків слід звернути увагу на те, щоб думки були пов'язані між собою логічно, увесь

текст має бути підпорядкований головній ідеї дослідження. Висновки пише випускник відповідно до мети і завдань кваліфікаційної роботи. Крім того, висновки мають бути викладені у науковому стилі, не містити прикладів і цитат. Короткий висновок слід подавати у кінці кожного розділу, а розширений – у кінці роботи.

Чорновий варіант бакалаврської роботи варто подати науковому керівникові для ознайомлення та формулювання рекомендацій і зауважень. Чернетка подається науковому керівникові заздалегідь, щоб він мав достатньо часу для ознайомлення з нею. Чернетка вже повинна бути структурованою згідно з вимогами (титульний аркуш, зміст, вступ, текст, висновки та список використаних джерел) і у незброшурованому вигляді.

Неприпустимо подавати роботу частинами, адже у такому разі науковий керівник не побачить цілісної картини й не зможе сформулювати коректні зауваження та рекомендації. Найкраще подати чорновий текст *за місяць* до кінцевого терміну здачі кваліфікаційної роботи на кафедру. Науковий керівник, ознайомившись із текстом бакалаврської роботи, формулює зауваження та рекомендації. Бажано, щоб зауваження та рекомендації були у письмовому вигляді, викладені послідовно для кращого розуміння студентом.

7. Усунення недоліків, написання остаточного варіанту тексту, оформлення випускної кваліфікаційної роботи.

Після перевірки першого варіанту ВКР науковим керівником студент повинен усунути недоліки в роботі, доопрацювати матеріал з метою оформлення остаточного варіанту тексту. Тільки після погодження наукового керівника з положеннями остаточного варіанту роботи студент представляє її в освітніх заклад – базу практики з метою отримання рецензії (відгуку).

Бакалаврську роботу не пізніше ніж за 10 днів до захисту студент подає на кафедру (робота має бути зброшурованою у

тверду обкладинку, її електронна версія надсилається на кафедру, а також у навчальний відділ для перевірки на плагіат).

8. Подання роботи для отримання рецензії.

ВКР обов'язково повинна мати рецензію зовнішнього рецензента. Рецензентами можуть бути: фахівці-практики, науковці, викладачі ЗВО тощо.

Під час рецензування ВКР бакалавра рекомендується визначати:

- елементи новизни постановки та розроблення задачі;
- використання наукових методів дослідження;
- обґрунтованість висновків і пропозицій;
- участь студента у проведених дослідженнях, теоретичній та аналітичній обробці отриманих результатів, формулюванні наукового положення (ідеї) методики;
- вміння студента чітко, грамотно й аргументовано викладати матеріал, правильно оформлювати його;
- недоліки щодо змістової частини роботи, оформлення.

Рецензія надається письмово і повинна містити загальний висновок щодо рекомендацій до захисту (рекомендовано або не рекомендовано) екзаменаційній комісії.

9. Подання роботи на кафедру.

ВКР бакалавра подається науковому керівникові для перевірки у строки, визначені у завданні на виконання роботи. Науковий керівник надає відгук про бакалаврську роботу. Форма написання відгуку довільна, але він повинен містити: актуальність дослідження; ефективність використаних методик; рівень застосування здобутих у процесі навчання теоретичних знань та підготовки до виконання наукових досліджень; вміння самостійно вирішувати наукові та практичні задачі; вміння логічно, послідовно, аргументовано викладати матеріал і робити висновки; перспективність запропонованих рекомендацій та ступінь обґрунтованості висновків. У відгуку науковий керівник вказує на

дотримання або порушення студентом календарного плану підготовки роботи до захисту, дотримання вимог до оформлення бакалаврської роботи, звертає увагу на загальні недоліки або вказує на конкретні помилки. Наприкінці відгуку науковий керівник зазначає, чи допускає він кваліфікаційну роботу до захисту. Виправлений відповідно до зауважень наукового керівника текст кваліфікаційної роботи передається рецензентові. Форма написання рецензії також довільна, однак вона передбачає ряд елементів, які є обов'язковими. У рецензії повинні бути відзначені позитивні аспекти роботи, зокрема: самостійність дослідження, його актуальність, відповідність зазначеній темі, рівень опрацювання джерел, наукової літератури, інших матеріалів та наявність висновків. Рецензент обов'язково повинен вказати, чи достатнім є ступінь розкриття теми та виконання поставлених завдань, чи відповідає оформлення роботи встановленим вимогам. Недоліки, виявлені рецензентом при вивченні кваліфікаційної роботи, за своїм характером та змістом можуть бути теоретичного, технічного або мовностилістичного характеру. Остаточний висновок щодо рівня відповідності роботи вимогам формулюється завдяки висловам «повністю відповідає», «в основному відповідає», «повністю не відповідає». Рецензент обов'язково пропонує оцінку роботи з урахуванням її захисту перед членами екзаменаційної комісії: «відмінно», «добре», «задовільно», «незадовільно». Рекомендована структура відгуку та рецензії подані у додатку М?

У разі позитивного відгуку наукового керівника ВКР бакалавра допускається до *попереднього захисту /заслуховування* на кафедрі. Під час підготовки до захисту студент має погодити зі своїм науковим керівником складену ним стислу доповідь щодо ВКР і підготовлені *наочні (демонстраційні) матеріали* (4-6 сторінок з найважливішими ілюстративними матеріалами, оформлені у вигляді плакатів, роздаткового матеріалу, презентації.

10. Попередній внутрішньокафедральний захист /заслуховування випускної кваліфікаційної роботи.

Завершена ВКР, яка підписана студентом та його науковим керівником, за наявності позитивної характеристики роботи у письмовому відгукові наукового керівника, подається на попередній захист/заслуховування. З метою забезпечення попереднього захисту/заслуховування бакалаврських робіт на кафедрі створюються комісії у складі 3-4 викладачів у кожній, виходячи зі спеціалізації викладачів за напрямками наукових досліджень та дисциплін, які вони викладають.

1) На розгляд комісії для проведення попереднього захисту /заслуховування подаються:

- 1) зброшурований у твердій палітурці рукопис, підписаний студентом та керівником роботи;
- 2) демонстраційні матеріали;
- 3) відгук наукового керівника;
- 4) лист-замовлення (при виконанні роботи за замовленням організації);
- 5) зовнішня рецензія (відгук керівника організації – бази дослідження).

На момент подання роботи до внутрішньої сторінки обкладинки студент приклеює конверт, у якому розміщує супроводжувальні документи (відгук наукового керівника, відгук організації – бази дослідження, лист-замовлення).

Комісія заслуховує стисло доповідь студента (до 10 хвилин), ретельно переглядає зміст роботи та демонстраційні матеріали, ознайомлюється із висновками відгуків.

Бакалаврські роботи, які подані на кафедру з порушенням встановлених термінів роботи комісій попереднього захисту /заслуховування, без відповідного дозволу завідувача кафедри до розгляду не приймаються.

У разі позитивного рішення комісії щодо попереднього захисту роботу реєструють на кафедрі та передають на розгляд завідувачу кафедри, який має прийняти рішення про допуск студента до

захисту бакалаврської роботи на засіданні екзаменаційної комісії. Допуск до захисту здійснюється шляхом відповідного запису завідувача кафедри у висновку кафедри про ВКР і на титульній сторінці цієї роботи. Якщо завідувач кафедри вважає за неможливе допустити роботу до захисту через її незадовільну якість, це питання має бути заслухано на засіданні кафедри за участю наукового керівника. Обговорення оформлюється протоколом і подається на затвердження декану факультету, а потім ректору УДПУ імені Павла Тичини.

11. Захист випускної кваліфікаційної роботи бакалавра у екзаменаційній комісії.

Випускна атестація бакалавра передбачає захист бакалаврської роботи, яка є підсумком навчання за спеціальністю. До захисту ВКР допускаються бакалаври, які успішно та повною мірою виконали навчальний план. Захист ВКР відбувається на відкритому засіданні Екзаменаційної комісії, графік роботи якої затверджує ректор УДПУ імені Павла Тичини.

На засідання Екзаменаційної комісії до початку захисту подаються такі документи:

витяг із наказу ректора УДПУ імені Павла Тичини про затвердження персонального складу цієї комісії;

- 1) список студентів екзаменаційної групи, які допущені до захисту бакалаврських робіт, за підписом декана факультету;
- 2) довідка від деканату про виконання студентом навчального плану та про отримані ним оцінки з теоретичних дисциплін, навчальних та виробничих практик;
- 3) ВКР бакалавра;
- 4) письмовий відгук керівника бакалаврської роботи;
- 5) письмовий відгук (рецензія) керівника організації – бази дослідження;
- 6) інші матеріали, які характеризують наукову та практичну цінність виконаної ВКР (довідки про впровадження пропозицій студента у практичну діяльність організації,

видані статті студента за результатами виконання бакалаврської роботи і т.ін);

7) демонстраційні матеріали.

Студент стисло доповідає Екзаменаційній комісії сутність проведеного дослідження, ілюструючи доповідь демонстраційними матеріалами.

Демонстраційні матеріали мають послідовно ілюструвати доповідь студента і забезпечувати повноту висвітлення всіх положень, які підлягають захисту. Обсяг тексту доповіді має відповідати 7-10 хвилинам виступу.

Структура виступу автора бакалаврської роботи на відкритому засіданні Екзаменаційної комісії наступна: назва теми; обґрунтування її актуальності; об'єкт, предмет, мета дослідження, завдання; короткий виклад основних результатів дослідження (за розділами); загальні висновки з дослідження. При цьому основну увагу у своєму виступі студент має зосередити на розкритті результатів, отриманих під час виконання кваліфікаційного дослідження.

Свій виступ студент починає із звернення до головуєчого, членів комісії та присутніх. Наприклад: «Шановний голово Екзаменаційної комісії! Шановні члени комісії та присутні!» Далі будувати свій виступ відповідно до підготовленої доповіді. Вільна форма викладу матеріалу не тільки демонструє знання проблеми студентом, а і допомагає утримувати увагу аудиторії.

В процесі захисту випускник про себе говорить в множині «ми», маючи на увазі себе і свого наукового керівника. Говорячи «наше» замість «моє» підкреслює, що говорить випускник уособлюючи групу спеціалістів (колектив кафедри).

Після виступу здобувача вищої освіти голова Екзаменаційної комісії надає слово науковому керівникові та рецензенту або зачитує їх відгуки. Також слухають відповідь студента на зауваження, висловлені в рецензії, та на питання, які виникли у членів Екзаменаційної комісії стосовно запропонованої до розгляду бакалаврської роботи. Бакалаврська робота оцінюється

Екзаменаційною комісією з урахуванням її змісту і результатів захисту, а також з урахуванням висновків наукового керівника і рецензента.

При оцінюванні Екзаменаційною комісією враховується:

- рівень опанування основними проблемами теми, володіння соціально-психологічними категоріями і термінологією;
- обґрунтування актуальності проблеми, формування мети та завдань дослідження;
- відображення у змісті основних проблемних моментів;
- використання достатньої кількості теоретичних джерел, їх аналіз та цитування;
- вибір і дієвість використаних методів дослідження для використання поставлених завдань;
- обґрунтованість і новизна отриманих даних;
- практична значущість отриманих результатів;
- якість оформлення випускної роботи та ілюстративного матеріалу до захисту;
- якість доповіді та вміння відстоювати та обґрунтовувати свою позицію;
- ступінь самостійності автора в розробці проблеми.
- вміння робити відповідні висновки та узагальнення.

Рішення Екзаменаційної комісії про оцінку знань, виявлених при захисті бакалаврської роботи, ухвалюють на закритому засіданні комісії відкритим голосуванням звичайною більшістю голосів. При однаковій кількості голосів «за» і «проти» голос голови є вирішальним. Результати захисту бакалаврських робіт оголошують у день захисту.

Процедура захисту протоколюється секретарем комісії. В протокол вносяться відповідні оцінки про захист, записуються питання членів екзаменаційної комісії і присутніх на захисті, особисті думки членів Екзаменаційної комісії, зазначається освітній ступінь, а також державний документ про освіту, який видається випускникові університету.

За результатами захисту бакалаврської роботи Екзаменаційна комісія приймає рішення щодо оцінки захисту і роботи, про присвоєння фахівцю відповідної кваліфікації і про видачу диплому державного зразка.

Студент, який отримав на захисті бакалаврської роботи незадовільну оцінку, має бути відрахованим з університету і в цьому випадку йому видається академічна довідка встановленого зразка. За ним залишається право бути повторно допущеним до захисту бакалаврської роботи протягом наступних трьох років. Повторна атестація виконується за наявності заяви студента про допуск до захисту, дозволу ректора і рішення випускової кафедри про затвердження теми і об'єкта дослідження, призначення наукового керівника. На вимогу кафедри тему бакалаврської роботи може бути змінено, або в межах тієї ж теми матеріали роботи повинні бути студентом суттєво доповнено.

Якщо захист бакалаврської роботи не відбувся з поважних причин, про що студент у екзаменаційну комісію має подати відповідні документи, ректор може продовжити термін його навчання до наступного терміну роботи екзаменаційної комісії із захисту бакалаврських робіт, але не більше ніж на один рік. Незалежно від причин повторний захист бакалаврської роботи у той же рік категорично забороняється. Захищені бакалаврські роботи кафедра здає в архів, де вони зберігаються протягом 5 років.

4. КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ВИПУСКНОЇ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ

Загальні критерії оцінювання бакалаврської роботи

Автор бакалаврської роботи має продемонструвати: вміння логічно та аргументовано викладати матеріал, коректно використовувати статистичні, математичні та інші методи, проводити власні дослідження; володіти навичками узагальнення, формулювання висновків; вміння працювати з інформаційними джерелами, ініціювати та обґрунтовувати інноваційні підходи та напрями вирішення проблеми, що досліджується.

За результатами публічного захисту бакалаврської роботи на закритому засіданні ЕК більшістю голосів приймає рішення щодо оцінки захисту роботи (враховуючи відгук керівника, зовнішнього рецензента, зміст доповіді, відповіді на запитання).

Результати захисту бакалаврських робіт оцінюються з використанням Європейської кредитно-трансферної системи (ЄКТС) (за шкалою «А», «В», «С», «D», «Е», «FX», «F»); національної системи («відмінно», «добре», «задовільно», «незадовільно»); власної системи ЗВО (наприклад, за 100-бальною шкалою); комплексної системи оцінювання.

Критеріями оцінювання бакалаврської роботи є:

Змістовні аспекти бакалаврської роботи:

- 1) актуальність обраної теми дослідження;
- 2) спрямованість роботи на розробку реальних практичних рекомендацій;
- 3) відповідність побудови роботи поставленим цілям і завданням;
- 4) чіткість, повнота та послідовність розкриття кожного питання змісту та теми роботи в цілому;
- 5) рівень обґрунтування запропонованих рішень;
- 6) застосування стандартних програмних продуктів (технологій);
- 7) ступінь самостійності проведення дослідження;
- 8) відсутність орфографічних і синтаксичних помилок;

- 9) правильне оформлення роботи відповідно до стандартів.
- 10) рівень викладення роботи та її оформлення.

Якість захисту бакалаврської роботи:

- 1) уміння стисло, послідовно, чітко викласти сутність і результати;
- 2) здатність аргументовано захищати викладені пропозиції;
- 3) загальний рівень підготовки студента;
- 4) володіння культурою презентації випускної роботи бакалавра.

Основні умови отримання оцінки такі:

Робота, в якій зроблено власне оцінювання різних літературних джерел, використано сучасні методи дослідження, побудовано формалізовану модель проблеми, проведено комплексні дослідження, розрахунки і на їх основі – аргументовано висновки та обґрунтовано пропозиції, а результати дослідження мають практичне значення і рекомендовані до впровадження, може бути оцінена на «відмінно».

Відмінно (90-100 балів) («А»). Бакалаврська робота є бездоганною, має практичне значення, доповідь логічна і коротка, проголошена вільно, відгук і рецензія позитивні, відповіді на запитання членів ЕК правильні, стислі.

Робота, в якій зроблено власне оцінювання використаних літературних джерел, самостійно проаналізовано підібраний матеріал, звітні дані організації, на базі якої досліджувалася тема, проведено комплексні дослідження, зроблено висновки та сформульовано пропозиції, але вони не є достатньо аргументованими, може бути оцінена на «добре».

Добре (75-89 балів) (В», «С»). Тема бакалаврської роботи розкрита, але мають місце недоліки неprincipового характеру. В теоретичній частині поверхово зроблений аналіз літературних джерел, недостатньо використані інформаційні матеріали організації, мають місце окремі зауваження у відгуку та рецензії, доповідь логічна, проголошена вільно, відповіді на запитання членів ЕК, в основному, правильні, оформлення роботи виконано в межах вимог.

Бакалаврська робота, в якій розкрито тему, прореферовані необхідні літературні джерела, проаналізовано відповідні інформаційні та статистичні бази даних, проведено дослідження, сформульовано висновки без необхідного їх обґрунтування допускається до захисту, але не може бути оцінена вище ніж «задовільно».

Задовільно (60-74 бали) («D», «E»). Тема бакалаврської роботи в основному розкрита, але мають місце недоліки змістовного характеру. Нечітко сформульована мета роботи, теоретичний розділ має виражений компілятивний характер, добір інформаційних матеріалів не завжди обґрунтований, заходи і пропозиції, що містяться у другому розділі, непереконливо обґрунтовані, відгуки містять окремі зауваження, доповідь прочитана за текстом, не всі відповіді на запитання членів ЕК правильні або повні. Є зауваження щодо оформлення роботи.

Незадовільно (35-60 балів) («FX»). Нечітко сформульована мета бакалаврської роботи. Розділи погано пов'язані між собою. Відсутній критичний огляд сучасних літературних джерел. Аналіз виконаний поверхово, запропоновані заходи випадкові і не мають системного обґрунтування, не повні. Оформлення роботи не відповідає вимогам. Відповіді на запитання членів ЕК неточні або неправильні.

Бакалаврська робота до захисту не допускається («F»); . Робота подана керівникові на перевірку або на будь-який подальший етап проходження з порушеннями термінів, що встановлені егламентом, написана на тему, що своєчасно не була затверджена наказом по УДПУ імені Павла Тичини, виконана не самостійно, структура не відповідає вимогам, відсутнє обґрунтування запропонованих заходів, недбало оформлена.

Екзаменаційна комісія дотримується тих критеріїв оцінювання, які подані у додатку Н.

5. ОСНОВНІ ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ ВИПУСКНОЇ БАКАЛАВРСЬКОЇ РОБОТИ

Усі складові бакалаврської роботи потребують оформлення відповідним чином. *Мова бакалаврської роботи державна*, стиль викладу – науковий, чіткий, без орфографічних і синтаксичних помилок.

Для наукового стилю мовлення властиві такі особливості: зрозумілість і предметність тлумачень, логічна послідовність і аргументованість викладу, узагальненість понять і явищ, їх об'єктивний аналіз, точність і лаконічність висловлювань, аргументація й переконливість тверджень, однозначне пояснення причинно-наслідкових зв'язків, детальні висновки. Для синтаксису наукового мовлення характерними є: безособові речення із присудком, вираженим дієслівною формою -но, -то та об'єктом – прямим додатком у формі іменника у знахідному відмінку без прийменника (нами застосовано метод, прочитано дисертацію); складні речення з чітко вираженим складносурядним або складнопідрядним зв'язком (що, оскільки, в наслідок того, у зв'язку з тим, бо, тоді як тощо). У бакалаврській роботі необхідно стисло, логічно й аргументовано викладати зміст і результати дослідження, уникати загальних слів, бездоказових тверджень, тавтології, не використовувати займенник «я», натомість використовувати за необхідності займенник «ми».

Загальний обсяг бакалаврської роботи – 70-75 сторінок основного тексту, кількість використаних джерел – 50-60 позицій, кількість використаних джерел – 40-50 позицій.

Правила комп'ютерного набору тексту: Кваліфікаційну роботу друкують за допомогою комп'ютерного набору на білому папері формату А4 (210x297 мм). Шрифт друку повинен бути чітким, стрічка – чорного кольору середньої жирності. Щільність тексту роботи повинна бути однаковою. Переніс слів з одного рядка на другий у тексті бакалаврської роботи не допускається.

При вживанні спеціальних термінів дотримуються таких правил:

1. Одноманітність у всій роботі; не можна одним терміном називати різні поняття і, навпаки, однакові поняття різними термінами.
1. Нові терміни, які вводяться авторами слід докладно пояснювати.
2. Вживати іноземні слова та терміни у випадках, коли:
 - а) вони є міжнародними, загальноприйнятими;
 - б) без них не обійтись при викладенні наукових фактів;
 - в) необхідно ознайомити читачів з новими термінами, які зустрічаються у зарубіжній літературі;
 - г) це скорочує кількість слів.

Деякі допустимі скорочення:

1. Допускається скорочення слів «і т. ін.», «і т. п.», «та ін.».
2. Не можна скорочувати слова: «так як», «так званий», «таким чином», «так що», «замість», «наприклад», «біля», «формула», «рівняння», «вправа» і т. п.
3. Не прийнято робити скорочення шляхом довільного злиття слів чи термінів (наприклад: спеціальна вправа – спецвправа).
4. Умовні скорочення наукових термінів повинні бути однаковими по всій роботі.
5. Незагальноприйняті скорочення слід пояснити при першому застосуванні в тексті або в окремому переліку умовних скорочень і позначень.
7. Посилання на інші сторінки рукопису (глави, розділи та ін.), а також на таблиці та малюнки з вказівкою їх порядкового номера даються із скороченнями (наприклад: «див. стор. 57», «див. розд. 4», «Табл. 2.1», «рис. 1.2 і 2.1»). Якщо порядкові номери не вказуються, то всі слова у тексті пишуть без скорочень.

Скорочення «див.» вживається у тих випадках, коли у тексті посилаються на самотійний розділ рукопису, на віддалені від місця згадування таблицю, рисунок.

Зв'язок списку літератури з текстом здійснюється за допомогою зносок, для нумерації яких використовуються арабські цифри. Наприклад, якщо автор робить зноску на роботу, представлену в списку використаних літературних джерел під номером 10, то ця цифра повинна стояти в тексті роботи, та взята у квадратні дужки («Л. Ф.

Бурлачук [10] стверджує...» або «Дослідженнями останніх років встановлена ефективність сучасних інформаційних технологій при підготовці спеціалістів-психологів [21; 35; 40]»). Якщо вказується посилання на джерело та номер сторінки, то це слід позначити у квадратних дужках через кому. Наприклад, [10, с.35] означає 35 сторінка 10-го джерела із списку використаних джерел. Перелік через «;» означає звернення до кількох джерел із списку.

Текст з граматичними, пунктуаційними та орфографічними помилками є неприпустимим. Текст роботи необхідно друкувати з одного боку аркуша, залишаючи поля таких розмірів: ліве – 30 мм, праве – 10 мм, верхнє – 20 мм, нижнє – 20 мм.

Основні вимоги до комп'ютерного набору тексту випускної кваліфікаційної роботи: текстовий редактор – WORD; гарнітура шрифту – Times New Roman, вирівнювання – по ширині; кегль шрифту (розмір) – 14; кількість символів у рядку – не менше 60; абзац – 1,2-1,27 см; міжрядковий інтервал – 1,5.

Допускається розміщувати таблиці та інші ілюстративні матеріали на аркушах формату А3 (не більше 40 рядків на сторінку). Текст бакалаврської роботи розміщується на аркуші з дотриманням таких полей: з лівого боку –30 мм, з правого – 10 мм,зверху – 20 мм, знизу – 20 мм.

Вписувати у друкований текст роботи окремі іншомовні слова, формули, умовні позначення можна чорнилом, тушшю, пастою тільки чорного кольору. При цьому щільність вписаного тексту має бути наближеною до щільності основного тексту.

Зміст містить найменування та номери початкових сторінок всіх розділів та підрозділів роботи.

Текст основної частини роботи поділяється на розділи і підрозділи, згідно з планом, затвердженим у завданні на виконання бакалаврської роботи.

Заголовки структурних частин бакалаврської роботи: «ЗМІСТ», «ВСТУП», «РОЗДІЛ», «ВИСНОВКИ», «СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ», «ДОДАТКИ», пишуться або друкуються великими літерами симетрично до тексту. Заголовки

підрозділів пишуться або друкуються маленькими літерами (крім першої великої) з абзацного відступу. Крапка в кінці заголовка не ставиться. Якщо заголовок складається з двох або більше речень, їх розділяють крапкою.

Відстань між заголовком (за винятком заголовка пункту) та текстом має дорівнювати 3-4 інтервалам в основному тексті (комп'ютерний набір – один вільний рядок). Кожний розділ бакалаврської роботи слід починати з нової сторінки.

У роботі дозволяється виділяти важливий текст таким чином: – напівжирний, курсив, напівжирний курсив або підкреслений – але виділення по всьому тексту повинні бути виконані в одному стилі. Не допускається виділяти частину тексту за допомогою інших шрифтів, крім Times New Roman, іншого розміру, крім 14, іншого інтервалу тощо; використовувані в роботі лапки повинні бути одного стилю: “””, або «»», або """, або „””. Аналогічною є вимога і до стилю апострофів: ’ , або ’ – однаково по всьому тексту; зазначаючи в тексті роботи прізвища та ініціали дослідників, необхідно дотримуватись одного стилю: Чудаєва Н.В., Данилевич Л.А., або Н.В.Чудаєва, Л.А.Данилевич, або Н.Чудаєва, Л. Данилевич. Між прізвищем та ініціалами (слідкуючи, щоб вони лишились в одному рядку) необхідно використовувати нерозривний пробіл (стандартне сполучення клавіш «Shift – Ctrl – Пробіл»). Не допускається розташування заголовку підрозділу внизу сторінки, якщо під ним не вміщується щонайменше два рядки. У такому разі назву підрозділу разом із тестом переносять на наступну сторінку; не можна починати абзац внизу сторінки, якщо на ній поміститься тільки один рядок з нього. В такому разі слід переносити весь абзац на наступну сторінку. Аналогічно не можна переносити один рядок з абзацу на наступну сторінку.

Нумерацію сторінок, розділів, підрозділів, пунктів, підпунктів подають арабськими цифрами у правому верхньому куті без знака №... Крапка після номеру сторінки не ставиться. На титульній сторінці номер не ставлять. Нумерацію починають з другої сторінки (на якій вміщено зміст) з цифри 2. Зміст, вступ, висновки,

список використаної літератури не мають порядкових номерів. У тексті кваліфікаційної роботи номер розділу ставлять після слова «РОЗДІЛ». Підрозділи нумерують у межах кожного розділу. Номер підрозділу складається з номера розділу і порядкового номера підрозділу, між якими ставлять крапку. У кінці номера підрозділу повинна стояти крапка, наприклад: 2.3. – третій підрозділ другого розділу. Потім у тому ж рядку друкують заголовок підрозділу.

ЗМІСТ, ВСТУП, ВИСНОВКИ, СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ, ДОДАТКИ не нумеруються як розділи. Підрозділи нумеруються у межах кожного розділу, використовуючи номер розділу та порядковий номер підрозділу, між якими ставиться крапка: наприклад, «1.2» (другий підрозділ першого розділу). Потім у тому ж рядку йде заголовок підрозділу.

Ілюстрації. Зміст ілюстрацій має доповнювати текст роботи, поглиблювати розкриття суті явища, наочно ілюструвати думку автора – і тому в тексті на кожен з них повинно бути посилання з коментарем. Ілюстрації (схеми, графіки тощо) слід подавати в роботі безпосередньо після тексту, де їх згадано вперше або зразу на наступній сторінці. Якщо вони містяться на окремих сторінках роботи, їх включають до загальної нумерації сторінок. Ілюстративні матеріали, розмір яких є понад формат А4, враховують як одну сторінку і розміщують у відповідних місцях після згадування в тексті або у додатках. На всі ілюстрації мають бути посилання в тексті.

Ілюстрації позначають словом «Рис.» і нумерують послідовно в межах розділу, за винятком ілюстрацій у додатках. Номер ілюстрації має складатися з номеру розділу і порядкового номеру ілюстрації, між якими ставиться крапка: наприклад, «Рис.1.2» (другий рисунок першого розділу). Номер ілюстрації, її назва і пояснювальні підписи розміщують послідовно під ілюстрацією. Якщо в роботі подано одну ілюстрацію, то її нумерують за загальними правилами.

Таблиці. Цифровий матеріал, як правило, має оформлятися у вигляді таблиці. Таблицю слід подавати в роботі безпосередньо

після тексту, де її згадано вперше або зразу на наступній сторінці таким чином, щоб її можна було читати без повороту тексту або з поворотом за годинниковою стрілкою. Якщо таблиця міститься на окремих сторінках роботи, їх включають до загальної нумерації сторінок. Таблиці нумерують послідовно (за винятком тих, що розміщені в додатках) у межах розділу. У правому верхньому куті розміщують напис «Таблиця» із зазначенням її номера, який складається із номера розділу і порядкового номера таблиці, між якими ставиться крапка: наприклад, «Таблиця 2.3» (третя таблиця другого розділу). Якщо в роботі подано одну таблицю, то її нумерують за загальними правилами. Кожна таблиця повинна мати назву, яку розміщують над таблицею і друкують симетрично до тексту. Назву і слово «Таблиця» починають з великої літери. Назву не підкреслюють. У разі перенесення таблиці на іншу сторінку над подальшими частинами пишеться: наприклад, «Продовження табл. 2.3». Заголовки граф починаються з великих літер, підзаголовки – з малих, якщо складають одне речення із заголовком графи, і з великих – якщо вони є самостійними реченнями.

Наведемо приклад оформлення таблиці.

Таблиця 1. 2.

Аналіз типів кар'єрних орієнтацій сучасних спеціалістів

№п/п	Типи кар'єрних орієнтацій			
		Чоловіки,%	Жінки,%	Разом,%

Номер таблиці – це номер розділу, у якому вона використана та номер її по-порядку (так, таблиця 1.2. означає, що це є 2 по-порядку таблиця розділу I).

Нумерація рисунків відбувається аналогічно. Слід пам'ятати, що рисунок та таблиця – це різні зображення, тому при нумерації вони розглядаються окремо. Тобто, може бути у тексті таблиця 1.2. і рисунок 1.2.

Заголовки рядків починаються з великої літери. Висота рядків повинна бути не менше 8 мм. Графу з порядковим номером рядків до таблиці включати не треба.

У таблицях слід обов'язково зазначити одиниці виміру. Якщо одиниці виміру є однаковими для всіх показників таблиці, вони наводяться у заголовку.

Одиниці виміру мають приводитися у відповідності до стандартів. Чисельні значення величин у таблиці повинні мати однакову кількість десяткових знаків.

Посилання на таблиці пишуть скорочено: наприклад, «у табл. 2.3».

У повторних посиланнях на таблиці треба вживати скорочено слово «дивись»: наприклад, «див. табл. 2.3».

Формули у роботі нумеруються в межах розділу. Номер формули складається з номера розділу і порядкового номера формули в розділі, між якими ставлять крапку. Нумери формул пишуть справа сторінки на рівні відповідної формули в круглих дужках: наприклад, «(3.1)» (перша формула третього розділу). Пояснення значень символів, числових коефіцієнтів у формулах треба подавати безпосередньо під формулою в тій послідовності, в якій вони дані в формулі, і кожне з нового рядка. Перший рядок пояснення починається зі слова «де» без двокрапки.

Рівняння і формули треба виділяти від тексту вільними рядками. Вище і нижче кожної формули потрібно залишати не менше як один вільний рядок. Якщо рівняння не вміщується в один рядок, його слід перенести на інший після знака рівності (=) або після знаків плюс (+), мінус (-), множення (x) і ділення (:).

Посилання в основному тексті на формули оформлюються порядковим номером формули: наприклад, «у формулі (2.1)».

Наприкінці бакалаврської роботи наводиться *список використаних джерел*.

При складанні бібліографічного опису слід керуватись такими правилами:

1. У список літератури вносяться роботи всіх згаданих авторів – вітчизняних та зарубіжних. Автори, матеріали яких не згадувались

у рукопису (кваліфікаційної) роботи, в список літератури не включається.

2. У список не включаються:

а) рукописний матеріал;

б) повідомлення на наукових форумах, якщо немає опублікованих матеріалів;

г) роботи, які перебувають у друку.

3. Список складається у строго алфавітному порядку.

4. Нумерація наскрізна по всьому списку арабськими цифрами.

5. Роботи одного автора перелічуються в хронологічному порядку кожного разу з абзацу і з повторенням прізвища («він же» - не допускається).

6. Якщо наводяться роботи автора із співавторами, то спочатку вказуються роботи автора, потім його роботи з одним, двома, трьома співавторами і більше.

7. Бібліографічний опис складається мовою оригіналу.

Під час складання списку використаних джерел необхідно дотримуватися національного стандарту ДСТУ 8302 : 2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання» з урахуванням поправок (код УКНД 01.140.40). Він прийнятий для уніфікації складання бібліографічного опису на міжнародному рівні, забезпечення можливості обміну результатами каталогізації.

Список розташовують в алфавітному порядку за прізвищами авторів або першої літери назв творів. Допустимо розміщувати джерела у списку за порядком посилань на них у тексті. Приклади бібліографічного опису використаних джерел наведено у додатку 3.

Посилання на джерела інформації

Під час роботи з різними джерелами науковий етикет вимагає точно відтворювати цитований текст у бакалаврській роботі, оскільки найменше скорочення може спотворити зміст, викладений автором. Посилання в тексті на джерела наводять у квадратних дужках із зазначенням джерела та сторінки.

Перша цифра у квадратних дужках відповідає номеру джерела у списку використаних джерел, друга – номеру сторінки (наприклад, [32, с. 85]).

Цитата не повинна бути надто довгою (не більша ніж на півсторінки). Також не слід подавати кілька цитат поруч, нанизуючи їх одна на одну. Вживання цитати має бути доцільним, обґрунтовуватися у коментарях здобувача вищої освіти. Перевантажувати текст цитатами недоречно. Натомість можна вдатися до переказу чужих думок. Переказ має бути максимально точним. Як і цитата, він має супроводжуватись посиланням на використане джерело. Наприклад: «Згідно з І.Д.Бехом...», «Н.В.Чудаєва пропонує розглядати емоційний світ людини як...»). При написанні кваліфікаційної роботи студент повинен давати посилання на джерела, матеріали або окремі результати досліджень, на ідеях та висновках яких відбувалось вивчення теми кваліфікаційної роботи. Такі посилання дають змогу відшукати використане у роботі джерело і перевірити достовірність цитування. Якщо було використано відомості, матеріали з монографій, оглядових статей, інших джерел з великою кількістю сторінок, тоді у посиланні необхідно точно вказати номери сторінок, ілюстрацій, таблиць з джерела, на яке зроблено посилання у роботі.

Якщо думка автора наведена дослівно, то її потрібно взяти в лапки, зробивши коректне посилання на джерело (його порядковий номер зі списку використаної літератури, який додається до роботи).

Допускається скорочення цитати, якщо це не призводить до викривлення думки автора. Місце скорочення має бути відзначене в цитаті квадратними дужками з трикрапкою всередині. Допускається перефразування цитати, зміна словоформ чи відмінків певних слів. Таку цитату в лапки не беруть, але в квадратних дужках обов'язково роблять посилання на джерело (його порядковий номер зі списку використаної літератури, який додається до роботи). У списку використаної літератури завжди

слід вказувати і ті джерела, які використовувалися під час підготовки роботи і вивчення теми, навіть якщо прямих посилань чи цитувань цих джерел у роботі немає. Список укладають в алфавітному порядку.

Зверніть увагу на таке: 1. При посиланні на книгу в списку використаної літератури вказують загальну кількість сторінок. При посиланні на частину книги чи статтю в збірці вказують номери сторінок, на яких починається і закінчується стаття. Двокрапка як елемент пунктуації у бібліографічному описі виконує дві функції: 1) звичайний розділовий знак, при цьому перед двокрапкою немає проміжку в один друкований знак; 2) умовний розділовий знак приписної пунктуації, який ставлять між зонами бібліографічного опису та їх елементами. У такому випадку двокрапка виконує розпізнавальну функцію елементів та зон, тому до і після двокрапки як приписаного знака залишають проміжок в один друкований знак. Наприклад, тут перша двокрапка – звичайний розділовий знак у назві посібника (проміжок до двокрапки відсутній), а друга і третя двокрапка – знак приписної пунктуації, який ставлять між зонами бібліографічного опису (зона специфічних відомостей – вид видання; зона вихідних даних – місто видання і назва видавництва) – проміжок до і після двокрапки наявний: Кучерявий О. Г. Педагогіка: особистісно-розвивальні аспекти : навч. посіб. для студентів. вищ. навч. закладів. Київ : Слово, 2014. 440 с.

Додатки слід позначати послідовно великими літерами української абетки, за винятком літер Г, Є, І, Ї, Й, О, Ч, Ь, наприклад: «Додаток А», «Додаток Б» і т. д. Кожний такий додаток повинен починатися з нової сторінки. Додаток повинен мати заголовок, надрукований угорі малими літерами з першої великої симетрично зліва відносно тексту сторінки. По центру над заголовком малими літерами з першої великої друкується «Додаток __» і велика літера, що позначає додаток. Сторінки з додатками нумерують, але їх не враховують до загального обсягу роботи, наприклад, робота може містити 65 сторінок основного тексту і 6

сторінок додатків, але обсяг кваліфікаційної роботи буде 65 сторінок, а не 71. Прикладами оформлення додатків можуть бути всі додатки, подані у цьому посібнику.

Дотримання академічної доброчесності при написанні бакалаврської роботи

При написанні випускної кваліфікаційної роботи необхідно обов'язково посилатися на авторів і літературу, з якої запозичено матеріали або окремі результати. Використання у роботі запозиченого матеріалу без посилання на автора не допускається. Це вважається плагіатом, тобто порушенням академічної доброчесності. Академічна доброчесність – сукупність етичних *принципів* та визначених Законом України «Про освіту», «Про вищу освіту» та іншими законами України *правил*, якими мають керуватися учасники освітнього процесу під час навчання, викладання та провадження наукової (творчої) діяльності з метою забезпечення довіри до результатів навчання та/або наукових (творчих) досягнень.

Академічна доброчесність у процесі написання випускної кваліфікаційної роботи означає, що студенти та їх наукові керівники керуються насамперед принципом чесності у роботі та навчанні. Плагіат, тобто списування, несанкціоноване використання чужих напрацювань, є неприйнятним у кваліфікаційній роботі студента. Порушення етичних принципів при написанні кваліфікаційної роботи бувають трьох основних видів: 1. Копіювання чужої роботи (як без, так і з відома автора) та оприлюднення її під своїм іменем. 2. Подання суміші власних та запозичених в інших авторів аргументів без належного цитування джерел (компіляція). 3. Перефразування чужої роботи без належно оформленого посилання на справжнього автора. Загалом плагіат – це усвідомлене чи неусвідомлене недотримання загальноприйнятих правил цитування, тобто порушення вимог Цивільного кодексу України (глава 4 «Інтелектуальна власність») та Закону України «Про авторське право і суміжні права». Рекомендації щодо

запобігання академічному плагіату та його виявлення в наукових роботах вміщено у листі Міністерства освіти і науки України №1/11-8681 від 15.08.2018 р. (див. додаток П).

Випускню кваліфікаційну роботу, у якій буде виявлено плагіат, за рішенням кафедри до захисту не допускають. Перевірити текст на оригінальність, тобто відсутність плагіату, можна за допомогою спеціальних програм або за допомогою сайтів, які надають такі послуги. Найбільш популярними є такі ресурси:

- Програми для перевірки тексту на оригінальність (безкоштовні): 1) Advego Plagiatus <http://advego.ru/plagiatus/> 2) Etxt Antiplagiat <http://www.etxt.ru/antiplagiat/>

- Онлайнові сервіси перевірки на плагіат: 1) ANTIPLAGIAT <http://www.antiplagiat.ru/> 2) CONTENT-WATCH <http://www.content-watch.ru/text/> 3) <http://text.ru/TEXT.RU> <http://text.ru/> <http://text.ru> 4) UNICHEK (раніше UNPLAG) 5) StrikePlagiarism.com 6) <http://antiplagiat.su/> <http://antiplagiat.su/>

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бірта, Г. О., Бургу Ю. Г. Методологія і організація наукових досліджень : навч. посіб. : рек. МОН України як навч. посіб. для студ. ВНЗ. Київ : Центр учбової літератури, 2014. 138, [4] с. Бібліогр.: с. 139.
2. Білуха М. Т. Методологія наукових досліджень : підручник. Київ : АБУ, 2002. 480 с.
3. Григоренко І. В. Методичні вказівки до написання і оформлення рефератів та курсових робіт з української літератури. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. 54 с.
4. ГСВОУ Засоби діагностики якості вищої освіти бакалавра галузі знань 0306 «Менеджмент і адміністрування» напряму підготовки 030601 «Менеджмент». Київ, 2012. 25 с.
5. ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання» (з офіційними виправленнями у 2017 році). *Офіційний вісник України*. 2017. № 4. С. 530–543.
6. ДСТУ 3008:2015 «Інформація та документація. Звіти у сфері науки і техніки. Структура та правила оформлювання». URL: https://mivt.nmu.org.ua/diplom/dstu_3008-95.pdf. (дата звернення: 01.02.2021).
7. ДСТУ 3582:2013 «Інформація та документація. Бібліографічний опис. Скорочення слів і словосполучень в українській мові. Загальні вимоги та правила». URL: http://lib.zsmu.edu.ua/upload/intext/dstu_3582_2013.pdf. (дата звернення: 03.02.2021).
8. Дзюблик О. В., Чайковський Я. І. Методологія наукових досліджень і написання випускних кваліфікаційних робіт : методичні вказівки для здобувачів вищої освіти першого бакалаврського і другого магістерського рівнів з банківської справи. Тернопіль, 2019. 114 с.
9. Дугінець Г. В., Калюжна Н. Г., Лежетьокова В. Г. Методичні рекомендації до написання випускних кваліфікаційних робіт (проектів). Київ, 2020. 56 с.
10. Ігнатєва І. А., Хоменко І. Б. Методичні рекомендації до виконання випускних кваліфікаційних робіт. Київ, 2019. 42.

11. Закон України «Про вищу освіту» у редакції від 25.07.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>. (дата звернення: 19.01.2021).
12. Закон України про освіту. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2014, № 37-38. Абзац 7-й ч. 1-ої ст. 5 із змінами, внесеними згідно із Законом № 2145-VIII від 05.09.2017; в редакції Закону № 392-IX від 18.12.2019. Ст. 2004.
13. Закон України «Про авторське право і суміжні права» у редакції від 22.07.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12/en/ed20180722#Text>. (дата звернення: 21.01.2021).
14. Закон України про освіту. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2014, № 37-38. Абзац 7-й ч. 1-ої ст. 5 із змінами, внесеними згідно із Законом № 2145-VIII від 05.09.2017; в редакції Закону № 392-IX від 18.12.2019). Ст. 2004.
15. Корнещук В. В. Методичні рекомендації до написання випускної кваліфікаційної роботи магістра. 2-ге вид. Одеса : Бондаренко М. О. 2018. 41 с.
16. Крушельницька О. В. Методологія та організація наукових досліджень : навч. посіб. Київ : Кондор, 2003. 192 с.
17. Курсова та кваліфікаційні роботи освітнього ступеня «Бакалавр», «Магістр», освітньо-кваліфікаційного рівня «Спеціаліст» : метод. рек. до написання та оформлення. Вид. 2-ге, допов. / Шевчук М. Й. та ін. Луцьк : Іванюк В. П., 2016. 64 с
18. Кэмпбелл Д. Модели экспериментов в социальной психологии и прикладных исследованиях. Санкт-Петербург, 1996. С.192–239.
19. Методика викладання психології : навч. посіб. / МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини ; уклад. С. С. Попиченко . Умань : Алмі, 2013. 148 с. Бібліогр.: с. 144-145.
20. Методичні рекомендації до написання випускних робіт за напрямом «Психологія» / уклад.: Матласевич О. В., Волошина В. О. Острог : Вид-во нац. ун-ту «Острозька академія», 2013. 32 с.
21. Методичні рекомендації до написання і оформлення бакалаврських та магістерських робіт з української літератури : для студ. спец. 035 Філологія (українська мова і література) та 014 Середня освіта (українська мова і література) / уклад.: І. П. Галак, І. В. Григоренко, Л. В. Йолкіна, І. В. Савченко ; Нац.

- пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2018. 62 с.
22. Методичні рекомендації щодо написання та захисту дипломної роботи бакалавра галузі знань 03036 «Менеджмент і адміністрування» напряму підготовки 6.030601 «Менеджмент» / уклад.: Н. Г. Ревенко, С. І. Тарасенко, А. В. Вороніна. Дніпродзержинськ : ДДТУ, 2015. 34 с.
23. Методичні вказівки до підготовки та захисту бакалаврських і магістерських робіт освітніми програмами «Українська мова та література» та «Літературна творчість» / уклад.: Бровко О. О., Вінтонів М. О., Луцюк М. В. Київ, 2019. 88 с.
24. Моргун В. Ф, Москаленко Л. С. Кваліфікаційні наукові роботи з психології : метод. поради студентам. *Практична психологія та соціальна робота*. 2006. № 5. С. 57–61.
25. Положення про Національний репозитарій академічних текстів : постанова КМУ від 19 липня 2017 р. № 541. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/541-2017-п#Text>. (дата звернення: 05.01.2021).
26. Положення про випускні кваліфікаційні роботи в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини : нова редакція : Умань, 17 грудня 2017. URL: <https://udpu.edu.ua/pro-universytet/dokumenty>. (дата звернення: 23.01.2021).
27. П'ятницька-Позднякова І. С. Основи наукових досліджень у вищій школі : навч. посіб. Київ, 2003. 116 с.
28. Рекомендації щодо запобігання академічному плагиату : (лист МОН України № 1/11-8681 від 15.08.2018 р.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v8681729-18#Text>. (дата звернення: 23.01.2021).
29. Свеженцева О. І., Мелеганіч Г. І. Методичні рекомендації щодо написання кваліфікаційних робіт. Ужгород, 2015. 46 с.
30. Рогальська, Н. В. Педагогічний супровід наукової діяльності студентів : рек. МОН України як навч. посіб. для студ. ВНЗ. 2-ге вид., допов. Умань : Жовтий О. О., 2013. 112 с. : табл. Бібліогр. в тексті.
31. Тихомандрицкая О. А. Программа эмпирического исследования. *Социальная психология* : практикум / под ред. Т. В. Фоломеевой. Москва : Аспект Пресс, 2006. С. 25.

32. Туриніна О. Л. *Методологія та методи психологічного дослідження : навч.-метод. посіб.* Київ : Персонал, 2018. 206 с.
33. Штроо В. А. *Как оформляют дипломные работы по психологии. Экспериментальная психология : практикум : учеб. пособ. для вузов / под ред. С. Д. Смирнова, Т. В. Корниловой.* Москва : Аспект Пресс, 2002. С. 358–374.

ДОДАТКИ

Додаток А

Зразок оформлення титульного аркушу

УМАНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ПАВЛА ТИЧИНИ

Факультет соціальної та психологічної освіти
Кафедра психології

ВИПУСКНА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття освітнього ступеня «бакалавр»

на тему: **ЧИННИКИ РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ
У МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ**

Виконала: студентка 2 курсу, 24 групи,
спеціальності 053 Психологія

(прізвище та ініціали)

Керівник: канд.психол.наук, доцент

(прізвище та ініціали)

Рецензент: д. психол.н. проф.

(прізвище та ініціали)

Умань, 202_

Додаток Б

Зразок оформлення завдання на ВКР та календарного плану

**УМАНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ПАВЛА ТИЧИНИ**

Факультет _____

Кафедра _____

Освітній ступінь _____

Галузь знань _____

Спеціальність _____

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри _____

« ____ » _____ 20__ р.

ЗАВДАННЯ*на випускню кваліфікаційну роботу студента***(прізвище, ім'я, по батькові)**

1. Тема роботи _____

керівник роботи _____,
(прізвище, ім'я, по батькові)

затверджені наказом вищого закладу освіти від « ____ » _____ 20__ року № ____

2. Строк подачі студентом роботи _____

Студент

(підпис)

(прізвище та ініціали)

Керівник роботи

(підпис)

(прізвище та ініціали)

Додаток В

Зразок оформлення змісту бакалаврської роботи

ЗМІСТ

ВСТУП.....3

РОЗДІЛ 1. Емоційний інтелект як внутрішній ресурс людини.....5

1.1.Становлення поняття «емоційний інтелект» та основні підходи до його вивчення.....5

1.2. Дослідження емоційного інтелекту як внутрішнього ресурсу підвищення ефективності діяльності майбутніх психологів.....11

1.3. Структура та функції емоційного інтелекту людини.....	16
Висновок до розділу 1.....	20
РОЗДІЛ 2. Дослідження емоційного інтелекту у майбутніх психологів..	21
2.1. Діагностика емоційного інтелекту у майбутніх психологів.....	21
2.2. Програма розвитку емоційного інтелекту у майбутніх психологів...	27
2.3 Аналіз та інтерпретація результатів розвитку емоційного інтелекту у майбутніх психологів.....	56
Висновок до розділу 2.....	61
ВИСНОВКИ.....	62
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	64
ДОДАТКИ.....	70

Додаток Д

Зразок оформлення вступу

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Сучасний, надзвичайно мінливий світ, змінюючи оточення людини, змінює її саму. Особливо це відчувається у підлітковому віці, коли формується процес самоусвідомлення, самоствердження та самопрезентації. Розвиток новітніх інформаційних технологій, який породив можливість діяння людини у віртуальному середовищі, замінив спілкування на комунікацію за допомогою Інтернету та комп'ютерних мережеских ігор, спричинив важливі зміни у формуванні образу «Я» підлітків, оскільки тепер цей образ здатен формуватися під впливом не тільки реального фізичного світу, але й ірреального – цифрового.

Як свідчать численні дослідження психологів (S. Turkle, A. Vasalou, A.N. Joinson K.S. Young, O.I. Липкова, М.М. Назара, С.А. Наход, О.М. Новікова, О.М. Обжоріна, О.В. Щекотурова, Л.Н. Юр'єва та ін.), зараз у частини комп'ютерно-залежних особистостей втрачаються звичні комунікаційні зв'язки, а натомість формуються нові, які характеризуються спрощенням та збідненням лексики, зниженням загального інтелектуального рівня і неможливістю вирватися з павутини віртуальної комп'ютерної реальності.

Віртуальна особистість, яку створюють підлітки у мережі Інтернет, в буквальному сенсі «пожирає» реальну – змінюючи інтереси, оточення, уявлення про себе. З'являється комп'ютерна та Інтернет-залежність, що викликає потребу постійно переглядати та надсилати друзям повідомлення, читати новини, або грати у ігри за будь-якої можливості.

Тож, як і інші види адикції – комп'ютерна та Інтернет-залежність потребує системної наполегливої роботи, як з самими залежними підлітками, так і з їх батьками, які здебільшого не розуміють, або навіть не цікавляться проблемами своїх дітей. Особливе місце серед проблем, пов'язаних з Інтернет-залежністю, займає проблема впливу віртуального середовища на формування образу «Я» підлітків.

Сучасні вчені ведуть дискусію відносно ступеня впливу віртуальної реальності на реальність фізичну. Різні підходи до вирішення цієї проблеми представлені у роботах Ніка Бострома, Р.В. Леушкіна, М.О. Носова, О.М. Немеш, О.П. Белінської, О.Є. Войскунського, А.Є. Жичкіної, Д. Сулер, I. Goldberg, S. Turkle, K. Young та ін. науковців, які заклали основи сучасного розуміння поняття комп'ютерної віртуальної реальності.

Тему віртуальної залежності, віртуалізації образу «Я» досліджують такі вчені, як Т.В. Анікіна, В.І. Єгорова, Д.В. Погонцева, О.А. Соков, Н.В. Чудова, Т. Banziger, P.Goldie, Х.Енрікез, A. Joinson, J. Pitt, A. Vasalou та ін. Найбільш серйозні побоювання психологи висловлюють щодо появи дедалі більшої

кількості комп'ютерно-залежних підлітків, коли діти починають активне формування свого образу «Я». Проблемаам комп'ютерної адикції та дослідженню образу «Віртуального-Я» у підлітковому віці присвячені роботи Н.Л. Бочкарьової, Л.П. Журавльової, М.С. Іванова, О.В. Камінської, Л.Г. Леонової, О.П. Макушиної, І.А. Медведєвої, С.В. Чорнобровкіної, Т.І. Щербак, S. Grasmuck, J. Martin, S. Zhao та ін.

Попри величезну зацікавленість психологів впливом надмірного занурення у віртуальний світ на розвиток особистості, проблема формування образу «Я» саме комп'ютерно залежними підлітками тільки починає вивчатися (Р.Т. Байярд, М.М. Назар, Є.Є .Рогова, І.Ю. Блясова) та вимагає ґрунтовного емпіричного дослідження та узагальнення отриманих результатів.

Отже, важливість та актуальність досліджуваної проблеми, практична необхідність її вирішення зумовили вибір теми дослідження «Психологічні особливості формування образу «Я» комп'ютерно-залежними підлітками».

Об'єкт дослідження – образ «Я» комп'ютерно-залежних підлітків.

Предмет дослідження – процес формування образу «Я» комп'ютерно-залежними молодшими підлітками.

Мета дослідження – полягає у визначенні основних чинників впливу віртуальної реальності на підлітків, особливостей формування ними образу «Я» та використанні корекційної методики, яка буде сприяти ліквідації відхилень у формуванні образу «Я» підлітками, що мають ознаки комп'ютерної та Інтернет-залежності.

Для досягнення поставленої мети дослідження були визначені наступні **завдання**:

1. Проаналізувати психологічну літературу з проблем формування образу «Я» у підлітковому віці та узагальнити підходи до розуміння впливу сприйняття себе в реальному та віртуальному середовищах.

2. Провести діагностику «Я-реального», «Я-ідеального», «Я-віртуального» у комп'ютерно-залежних та вільних від залежності підлітків.

3. Впровадити методику корекційних занять для розкриття соціальної привабливості не віртуального міжособистісного спілкування.

4. Розробити рекомендації для батьків та учнів щодо ліквідації відхилень у формуванні образу «Я» підлітків, що мають ознаки комп'ютерної залежності, шляхом розвитку здібностей міжособового спілкування у реальному середовищі.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять: положення про особливості формування образу «Я» та самосвідомості особистості (А.В. Петровський, Д.О. Леонтьєв, І.С. Кон, А.В. Фурман, О.Є. Гуменюк, І.І. Чеснокова, О.Г. Спіркін, М.І. Лісіна, Р. Бернс та ін.); сучасне розуміння меж та особливостей віртуального комп'ютерного світу та Інтернет-залежності (М.О. Носов, А.Є. Жичкіна, О.П. Белінська, О.П. Макушина, Л.О. Кондратенко, Н.С. Малеева І.К. Goldberg, К. Янг, Г.У. Солдатова, Х. Енрікез та ін.).

Методи дослідження:

1)теоретичні: аналіз, синтез, узагальнення, абстрагування, систематизація, класифікація;

2)емпіричні: спостереження, бесіда, констатувальний та формувальний експеримент; методика «Самоставлення» В.В. Столін, С.Р. Панталеєв; тест на Інтернет-адикцію Т.О. Нікітіна, О.Ю. Єгоров;

3)статистичні: Статистична обробка отриманих даних здійснювалася за допомогою комп'ютерної програми – IBM SPSS Statistics 20 (статистичний пакет для соціальних наук).

Практичне значення дослідження полягає у тому, що апробовано на практиці методику корекційних занять, спрямованих як на виправлення відхилень у формуванні образу «Я» комп'ютерно-залежними підлітками, так і на зменшення рівня їх комп'ютерної залежності. Отримані у ході дослідження результати

можуть бути використані класними керівниками під час навчально-виховної роботи з комп'ютернозалежними підлітками, у роботі практичних психологів, соціальних працівників, та вчителів.

Структура та обсяг роботи. Випускна кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел та додатків. Основний зміст бакалаврської роботи викладено на 67 сторінках; списку використаних джерел (65 найменувань). Робота містить 5 таблиць, 4 рисунки.

Додаток Е

Поради щодо апробації дослідження

Правила написання статті.

Наукова стаття – вид наукової публікації, у якій описано кінцеві або проміжні результати проведеного дослідження. Обсяг наукової статті студента зазвичай становить від 6 до 10 сторінок (формат А 4, шрифт 14, інтервал 1,5). Наукова стаття містить такі необхідні елементи: постановка проблеми та її актуальність; аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор; формулювання мети статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження; висновки з цього дослідження.

Наукові статті виконують дослідницьку функцію (подають наукові результати), презентаційну (представляють дослідника в науковому товаристві), оцінну (оцінюють стан наукових досліджень з певної проблеми) та комунікативну (служать засобом спілкування дослідників).

Ознаками наукової статті є логічність, стислість, точність наукової термінології, достовірність інформації, критичність у відборі фактів, доказовість змісту тексту, завершеність (цілісність розкриття одного або кількох питань), обґрунтованість висновків, наявність посилань та списку використаної літератури. Підготовка наукової статті охоплює такі етапи: формулювання робочої назви статті (заголовок має бути лаконічним і однозначним, адже він

повинен сконцентрувати увагу читача на предметі дослідження); визначення теми, структури та обсягів наукової інформації, представленої в науковій статті; обґрунтування в основній частині статті отриманих результатів; перевірка узгодженості між заголовком, метою, завданнями і висновками; перевірка тексту статті на відповідність чинним правописним нормам, вимогам наукового стилю, оформлення цитат і посилань; оформлення списку використаних джерел за чинними стандартами.

Правила написання тез наукової доповіді.

Тези (лат. *thesis* – положення, твердження) – це коротко сформульовані основні положення доповіді, лекції, статті тощо. Тези наукової доповіді – це опубліковані до початку конференції матеріали із викладом їх основних позицій. У тезах чітко і лаконічно відображаються результати дослідження. Ознаками тез є логічність, переконливість. Зміст тез повинен відобразити основні положення випускної кваліфікаційної роботи.

Мета, з якою пишуться тези: 1. Ознайомити зацікавлених з основним змістом доповіді. 2. Оприлюднити попередні результати наукового дослідження, вказати на його оригінальність. 3. Підтвердити факт апробації та впровадження результатів і висновків наукової роботи.

Тези, як правило, складаються з 1-2 сторінок (формат А4, шрифт 14, інтервал 1,5).

Зміст і форма тез: у тезах писати тільки найважливіше, доцільно оперувати науковою термінологією; формулювати думку чітко і зрозуміло; дотримуватися послідовності викладу думок; – уникати занадто довгих речень; виокремити основну ідею наукового дослідження і окреслити шляхи її розкриття; звернути увагу на назву тез; заголовок повинен відповідати меті, орієнтувати читача у змісті доповіді. Зазвичай назва доповіді на конференції і тез до неї збігаються; викладати власні судження, використовуючи короткі стверджувальні речення; у кінці тез обов'язково подають бібліографію. У списку літератури вказують найважливіші джерела, обмежуючись 2-3 позиціями. Структура тез: 1. Назва. 2.

Актуальність. 3. Ступінь наукової розробленості проблеми. 4. Мета наукової роботи. 5. Емпірична база дослідження. 6. Основна частина. 7. Висновок-узагальнення. Його обсяг, як правило, становить один невеликий абзац. 8. Список використаної літератури.

Оформлення тез (шрифт, інтервал, поля) повинно чітко відповідати вимогам, викладеним у інформаційному листі.

Додаток Ж

Зразок написання висновків до бакалаврської роботи «Психологічні особливості розвитку емоційного інтелекту підлітків як чинник запобігання шкільному булінгу».

ВИСНОВКИ

У бакалаврській роботі описано особливості формування емоційного інтелекту підлітків як чинник запобігання шкільному булінгу. Отримані результати свідчать про досягнення мети дослідження, вирішення поставлених завдань, що надало можливість сформулювати наступні висновки:

1. У результаті аналізу психологічної літератури було встановлено, що емоційний інтелект визначається як здатність людини до усвідомлення, прийняття та управління емоційними станами і почуттями: як власними, так і інших людей. Виокремлено структуру емоційного інтелекту, яка включає когнітивний, афективний і конативний компоненти.

Визначено, що булінг є досить поширеним у суспільстві, має складну рольову структуру та різні форми прояву. За своєю сутністю булінг – це специфічна форма комунікативної взаємодії агресивного характеру, при якій сильніша (авторитетніша) особа (або група осіб) систематично і цілеспрямовано переслідує іншу (слабшу, аутсайдера). Ситуація булінгу не обмежується лише ролями «агресора» і «жертви», вона «втягує» й інших, роблячи їх активними або пасивними учасниками цих стосунків.

2. У результаті аналізу отриманих емпіричних даних визначено, що найпоширенішою формою булінгу серед учнів закладів загальної середньої освіти 12-16 років є вербальна. Типовому «агресору» притаманні такі особистісні риси, як: агресивність, спонтанність, низький рівень сенситивності та тривожності. Типові «агресори» частіше виховуються в неповних сім'ях, є фізично розвиненими, досить часто є неуспішними у навчанні. Типовій «жертві» притаманні такі особистісні риси, як: сенситивність, тривожність, ригідність, інтроверсія. «Жертвами» часто стають фізично нерозвинені особистості, досить часто вони мають гарну успішність у навчанні. Проаналізовано соціально-психологічні особливості розвитку емоційного інтелекту підлітків, які задіяні в процесі булінгу. Емоційний інтелект в підлітковому віці знаходиться на низькому рівні розвитку.

Слід зазначити, що результати емпіричного дослідження вказують на те, що когнітивний компонент емоційного інтелекту формується швидше, в той час, як афективний і конативний компоненти в підлітковому віці є ще недостатньо сформованими.

Соціально-психологічні особливості розвитку емоційного інтелекту у підлітків, у такому випадку, полягають в наявності теоретичних знань про емоційну сферу при відсутності вміння оперувати нею.

3. Розроблено та апробовано програму протидії булінгу в шкільному середовищі шляхом включення до програми складової, спрямованої на підвищення рівня емоційного інтелекту дітей шкільного віку. Дана програма складається з комплексу спеціально організованих заходів, що включали складові, спрямовані на підвищення рівня емоційного інтелекту дітей шкільного віку: соціально-психологічний тренінг «Емоційний інтелект: здібності майбутнього», «Інтерактивні театральні постановки для школярів на тему «Стоп булінг»».

Для оцінки результативності запропонованої програми запобігання шкільному булінгу було проведено: повторне дослідження рівня розвитку емоційного інтелекту підлітків, що

показало статистично значущі відмінності між показниками до тренінгу і після; анкетування з приводу проявів булінгу за останні два тижні (частота проявів зменшилася); бесіди з працівниками шкіл щодо впливу інтерактивних театральних постановок на комунікативну взаємодію між учнями (театральні постановки мали сильний, але короткотривалий ефект, що підтверджує необхідність поєднання їх з тренінговими програмами з розвитку емоційного інтелекту).

Потребують подальшого вивчення шляхів удосконалення роботи освітніх закладів по запобіганню булінгу.

Додаток 3

Приклади оформлення бібліографічного опису у списку використаних джерел з урахуванням Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015

Книги:

Один автор

1. Бичковський О. О. Психологія : конспект лекцій. Запоріжжя : ЗНУ, 2015. 182 с.
2. Дробот О. В. Професійна свідомість керівника : навч. посіб. Київ : Талком, 2016. 340 с.
3. Туриніна О. Л. Методологія та методи психологічного дослідження: навч.-метод. посіб. Київ : ДП Вид. дім «Персонал», 2018. 206 с.

Два автори

1. Чудаєва Н.В., Шулдик Г.О. Емоційний світ людини : навч. посіб. Умань : ВПЦ «Візаві», 2017. 126 с.
2. Чудаєва Н.В., Шулдик Г.О. Психодрама. Курс лекцій : навч. посіб. Вид. 2-ге, переробл. і доповн. МОН України. Уманський держ.пед.у-тет імені Павла Тичини, Ф-тет соціальної та психологічної освіти, К-ра психології. Умань. Візаві : 2020. 158 с.

3. Чудаєва Н. В. Шулдик А.В. Психологія мислення [Текст] : навч. посіб.; МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини, Ф-т соц. та психологічної освіти, Кафедра психології. Умань : Візаві, 2019. 205 с.

Три автори

1. Аніловська Г. Я., Марушко Н. С., Стоколоса Т. М. Інформаційні системи і технології : навч. посіб. Львів : Магнолія, 2015. 312 с.

2. Кузнецов М. А., Фоменко К. І., Кузнецов О. І. Психічні стани студентів у процесі навчально-пізнавальної діяльності : монографія. Харків : ХНПУ, 2015. 338 с.

4. Синьова Є. П., Гребенюк Т. М., Серпутько Г. П. Основи психолого-педагогічного супроводу студентів з порушеннями зору : наук.-метод. посіб. Київ : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2015. 153 с.

Чотири і більше авторів

1. Психологія менеджменту : навч. посіб. / Біжулова Д. Т, Чкас А. С., Олійник О. М., Марков С. В. Запоріжжя : ЗНУ, 2017. 360 с.

2. Педагогіка розуміння як перспективний напрям розвитку вищої освіти : навч. посіб. / О. Г. Романовський та ін. Харків, 2014. 260 с.

3. Педагогіка розуміння як перспективний напрям розвитку вищої освіти : навч. посіб. / О. Г. Романовський, О. С. Пономарьов, С. М. Резнік, Ж. Б. Богдан; Харків, 2014. 260 с.

Автор(и) та редактор(и) / упорядники

1. Березенко В. В. PR як сфера наукового знання : монографія / за заг. наук. ред. В. М. Манакіна. Запоріжжя : ЗНУ, 2015. 362 с.

2. Бутко М. П., Неживенко А. П., Пепа Т. В. Економічна психологія : навч. посіб. / за ред. М. П. Бутко. Київ : ЦУЛ, 2016. 232 с.

Без автора

1. Сучасне суспільство: філософсько-правове дослідження актуальних проблем : монографія / за ред. О. Г. Данильяна. Харків : Право, 2016. 488 с.
2. Підготовка докторів філософії (PhD) в умовах реформування вищої освіти : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Запоріжжя, 5-6 жовт. 2017 р. Запоріжжя : ЗНУ, 2017. 216 с.

Багатотомні видання

1. Енциклопедія Сучасної України / редкол.: І. М. Дзюба та ін. Київ : САМ, 2016. Т. 17. 712 с.
2. Правова система України: історія, стан та перспективи : у 5 т. / Акад. прав. наук України. Харків : Право, 2009. Т. 2 : Конституційні засади правової системи України і проблеми її вдосконалення / заг. ред. Ю. П. Битяк. 576 с.

Автореферати дисертацій

1. Гнатенко Н. Г. Групи інтересів у Верховній Раді України: сутність і роль у формуванні державної політики : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Київ, 2017. 20 с.
2. Кулініч О. О. Право людини і громадянина на освіту в Україні та конституційно-правовий механізм його реалізації : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Маріуполь, 2015. 20 с.

Дисертації

1. Левчук С. А. Матриці Гріна рівнянь і систем еліптичного типу для дослідження статичного деформування складених тіл : дис. ... канд. фіз.-мат. наук : 01.02.04. Запоріжжя, 2002. 150 с.
2. Вініченко О. М. Система динамічного контролю соціально-економічного розвитку промислового підприємства : дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.04. Дніпро, 2017. 424 с.

Законодавчі та нормативні документи

1. Конституція України : офіц. текст. Київ : КМ, 2013. 96 с.
 2. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. *Голос України*. 2017. 27 верес. (№ 178-179). С. 10–22.
 3. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII.
- Дата оновлення: 28.09.2017.

URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (дата звернення: 15.11.2017).

Архівні документи

1. Матеріали Ради Народних комісарів Української Народної Республіки. *ЦДАВО України* (Центр. держ. архів вищ. органів влади та упр. України). Ф. 1061. Оп. 1. Спр. 8–12. Копія; Ф. 1063. Оп. 3. Спр. 1–3.
2. Наукове товариство ім. Шевченка. *Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаника НАН України*. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 78. Арк. 1–7.

Патенти

1. Люмінісцентний матеріал: пат. 25742 Україна: МПК6 C09K11/00, G01T1/28, G21H3/00. № 200701472; заявл. 12.02.07; опубл. 27.08.07, Бюл. № 13. 4 с.
2. Спосіб лікування синдрому дефіциту уваги та гіперактивності у дітей: пат. 76509 Україна. № 2004042416; заявл. 01.04.2004; опубл. 01.08.2006, Бюл. № 8 (кн. 1). 120 с.

Препринти

1. Панасюк М. І., Скорбун А. Д., Сплошной Б. М. Про точність визначення активності твердих радіоактивних відходів гамма-методами. Чорнобиль : Ін-т з проблем безпеки АЕС НАН України, 2006. 7, [1] с. (Препринт. НАН України, Ін-т проблем безпеки АЕС; 06-1).
2. Шиляев Б. А., Воеводин В. Н. Расчеты параметров радиационного повреждения материалов нейтронами источника ННЦ ХФТИ / ANL USA с подкритической сборкой, управляемой ускорителем электронов. Харьков : ННЦ ХФТИ, 2006. 19 с.: ил., табл. (Препринт. НАН Украины, Нац. науч. центр «Харьк. физ.-техн. ин-т»; ХФТИ2006-4).

Стандарти

1. ДСТУ 7152:2010. Видання. Оформлення публікацій у журналах і збірниках. [Чинний від 2010-02-18]. Вид. офіц. Київ, 2010. 16 с. (Інформація та документація).
2. ДСТУ 3582:2013. Бібліографічний опис. Скорочення слів і словосполучень українською мовою. Загальні вимоги та правила

(ISO 4:1984, NEQ; ISO 832:1994, NEQ). [На заміну ДСТУ3582-97; чинний від 2013-08-22]. Вид. офіц. Київ : Мінекономрозвитку України, 2014. 15 с. (Інформація та документація).

Каталоги

1. Історико-правова спадщина України : кат. вист. / Харків. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка; уклад.: Л. І. Романова, О. В. Земляніщина. Харків, 1996. 64 с.
2. Пам'ятки історії та мистецтва Львівської області : кат.-довід. / авт.-упоряд.: М. Зобків та ін. ; Упр. культури Львів. облдержадмін., Львів. іст. музей. Львів : Новий час, 2003. 160 с.

Бібліографічні покажчики

1. Микола Лукаш : біобібліогр. покажч. / уклад. В. Савчин. Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003. 356 с. (Українська біобібліографія ; ч. 10).
2. Яценко О. М., Любовець Н. І. Українські персональні бібліографічні покажчики (1856-2013). Київ : Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського, 2015. 472 с. (Джерела української біографістики ; вип. 3).

Частина видання: книги

1. Гетьман А. П. Екологічна політика держави: конституційно-правовий аспект. *Тридцять лет с екологическим правом* : избранные труды. Харьков, 2013. С. 205–212.
2. Коломоєць Т. О. Адміністративна деліктологія та адміністративна деліктність. *Адміністративне право України* : підручник / за заг. ред. Т. О. Коломоєць. Київ, 2009. С. 195–197.

Частина видання: матеріалів конференцій (тези, доповіді)

1. Анциперова І. І. Історико-правовий аспект акту про бюджет. *Дослідження проблем права в Україні очима молодих вчених* : тези доп. всеукр. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 24 квіт. 2014 р.). Запоріжжя, 2014. С. 134–137.
2. Микитів Г. В., Кондратенко Ю. Позатекстові елементи як засіб формування медіакультури читачів науково-популярних журналів. *Актуальні проблеми медіаосвіти в Україні та світі* : зб.

тез доп. міжнар. наук.-практ. конф., м. Запоріжжя, 3-4 берез. 2016 р. Запоріжжя, 2016. С. 50–53.

3. Соколова Ю. Особливості впровадження проблемного навчання хімії в старшій профільній школі. *Актуальні проблеми та перспективи розвитку медичних, фармацевтичних та природничих наук* : матеріали III регіон. наук.-практ. конф., м. Запоріжжя, 29 листоп. 2014 р. Запоріжжя, 2014. С. 211–212.

Частина видання: довідкового видання

1. Кучеренко І. М. Право державної власності. *Великий енциклопедичний юридичний словник* / ред. Ю. С. Шемшученко. Київ, 2007. С. 673.

2. Пирожкова Ю. В. Благодійна організація. *Адміністративне право України* : словник термінів / за ред.: Т. О. Коломоєць, В. К. Колпакова. Київ, 2014. С. 54–55.

Частина видання: продовжуваного видання

1. Коломоєць Т. О. Оцінні поняття в адміністративному законодавстві України: реалії та перспективи формулювання їх застосування. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. Запоріжжя, 2017. № 1. С. 36–46.

2. Левчук С. А., Хмельницький А. А. Дослідження статичного деформування складених циліндричних оболонки за допомогою матриць типу Гріна. *Вісник Запорізького національного університету. Фізико-математичні науки*. Запоріжжя, 2015. № 3. С. 153–159.

3. Левчук С. А., Рак Л. О., Хмельницький А. А. Моделювання статичного деформування складеної конструкції з двох пластин за допомогою матриць типу Гріна. *Проблеми обчислювальної механіки і міцності конструкцій*. Дніпропетровськ, 2012. Вип. 19. С. 212–218.

Частина видання: періодичного видання (журналу, газети)

1. Кулініч О. О. Право на освіту в системі конституційних прав людини і громадянина та його гарантії. *Часопис Київського університету права*. 2007. № 4. С. 88–92.

2. Коломоєць Т., Колпаков В. Сучасна парадигма адміністративного права: генеза і поняття. *Право України*. 2017. № 5. С. 71–79.
3. Коваль Л. Плюси і мінуси дистанційної роботи. *Урядовий кур'єр*. 2017. 1 листоп. (№ 205). С. 5.
4. Біленчук П., Обіход Т. Небезпеки ядерної злочинності: аналіз вітчизняного і міжнародного законодавства. *Юридичний вісник України*. 2017. 20-26 жовт. (№ 42). С. 14–15.
5. Bletskan D. I., Glukhov K. E., Frolova V. V. Electronic structure of 2H-SnSe₂: ab initio modeling and comparison with experiment. *Semiconductor Physics Quantum Electronics & Optoelectronics*. 2016. Vol. 19, No 1. P. 98–108.

Електронні ресурси

1. Влада очима історії : фотовиставка. URL: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/photogallery/gallery?galleryId=15725757&> (дата звернення: 15.11.2017).
2. Шарая А. А. Принципи державної служби за законодавством України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 5. С. 115–118. URL: http://sej.org.ua/5_2017/32.pdf.
3. Ганзенко О. О. Основні напрями подолання правового нігілізму в Україні. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. Запоріжжя, 2015. № 3. – С. 20–27. – URL: <http://ebooks.znu.edu.ua/files/Fakhovivydannya/vznu/juridichni/VestUr2015v3/5.pdf>. (дата звернення: 15.11.2017).
4. Яцків Я. С., Маліцький Б. А., Бублик С. Г. Трансформація наукової системи України протягом 90-х років ХХ століття: період переходу до ринку. *Наука та інновації*. 2016. Т. 12, № 6. С. 6–14. DOI: <https://doi.org/10.15407/scin12.06.006>.

Додаток К

Орієнтовна тематика випускних робіт бакалавра

1. Психологічні умови розвитку рефлексії у молодших школярів.

2. Тенденції психосоматичних розладів дитини під час розпаду сім'ї.
3. Арт-терапія як засіб профілактики та корекції психологічних проблем молодших школярів.
4. Формування професійно-пізнавального інтересу у майбутніх учителів до педагогічної діяльності засобами нейрографіки.
5. Психологічні особливості інтернет-спілкування у підлітків.
6. Психологічні умови формування готовності майбутніх психологів до професійної діяльності.
7. Індивідуальні відмінності емоційності у співвідношенні з особливостями інтелекту.
8. Емоційні та поведінкові тенденції в системі особистісних характеристик майбутніх психологів.
9. Корекція поведінки молодших школярів у ході навчального процесу.
10. Психологічні чинники виникнення булінгу в учасників закладів освіти.
11. Психопрофілактика суїцидальної поведінки учнів в умовах шкільної психологічної служби.
12. Профілактика та подолання професійного вигорання педагогів.
13. Формування асертивної поведінки у процесі професійного становлення майбутніх психологів.
14. Чинники формування особистісних якостей студентів-психологів в процесі фахової підготовки.
15. Формування гуманістичної спрямованості особистості майбутнього практичного психолога.
16. Вплив тривожності на навчальний процес у підлітковому віці.
17. Психологічні чинники та психокорекція шкільних страхів у молодших школярів.
18. Розвиток самоцінності особистості в юнацькому віці.
19. Психологічні засоби подолання критичних станів у дітей підліткового віку.

20. Адаптація психологів-початківців до здійснення професійних обов'язків.
21. Психологічні особливості впливу самооцінки на навчальну спішність молодших школярів.
22. Динаміка професійної самосвідомості особистості студентів-психологів.
23. Особливості самоактуалізації жінки в професійній діяльності
24. Психологічні передумови задоволеності молодих військових фахівців службовою діяльністю.
25. Діагностичні можливості метафоричних асоціативних карт при вивченні особистості.
26. Психологічні умови формування готовності психолога до професійного самовдосконалення.
27. Соціально-психологічні якості батьків дітей з інвалідністю як умова їх адаптації.
28. Генеза професійної спрямованості практичного психолога.
29. Психокорекція як засіб відновлення психічного здоров'я особистості.
30. Вплив сімейного виховання на адаптацію дитини до школи.
31. Психологічні чинники та засоби подолання страхів у юнацькому віці.
32. Особливості формування соціальної компетентності в учнів початкової школи.
33. Психолого-педагогічні особливості розвитку ціннісних детермінант морального становлення особистості в юнацькому віці.
34. Перфекціоністські настанови як чинник професійної готовності майбутніх практичних психологів.
35. Психодіагностика, корекція та профілактика адиктивної поведінки сучасної молоді.
36. Психолого-педагогічні чинники соціальної адаптації молодших школярів.
37. Психолого-педагогічні умови становлення морального вибору дітей дошкільного віку.

38. Психологічні умови розвитку музичних здібностей дітей в умовах закладів дошкільної освіти.
39. Психологічні особливості агресивності у неповнолітніх злочинців.
40. Казка як засіб формування емоційної сфери дошкільників.
41. Трансформація ролі та призначення жінки в сучасному суспільстві.
42. Розвиток комунікативної компетентності майбутніх психологів засобами тренінгових технологій.
43. Вплив тривожності на розвиток соціального інтелекту студентів.
44. Гендерні особливості мотивації вибору професії в ранній юності.
45. Вплив адиктивної поведінки на формування ціннісних орієнтацій молоді.
46. Комунікативні бар'єри у взаємодії підлітків та їх кореляція.
47. Ефективність психологічного впливу соціальної реклами на цінності сучасної молоді.
48. Психологічні закономірності формування статево-рольової поведінки підлітків.
49. Психологічні умови формування стресостійкості у майбутніх психологів
50. Психологічні особливості жінок-жертв подружнього насильства.
51. Корекція міжособистісних стосунків у підлітків з агресивною поведінкою.
52. Формування морально-етичної відповідальності особистості майбутнього практичного психолога.
53. Психологічні засади гендерної соціалізації старших дошкільників.
54. Тренінгові технології в системі фахової підготовки майбутніх психологів

Додаток Л

Зразок заяви

Завідувачу кафедри психології Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (науковий ступінь та/або вчене звання, прізвище та ініціали) студента 3 курсу 43 групи денної (заочної) форми навчання спеціальності 053 Психологія Іванова Петра Петровича

Заява

Прошу затвердити тему випускної кваліфікаційної роботи у такій редакції: «_____». (тема роботи)

Керівником _____ прошу _____ призначити _____ (вчене звання, посада, прізвище, ім'я, по батькові):

Дата

Підпис студента

Керівник _____ (підпис)
(прізвище, ініціали)

Завідувач кафедри психології _____ (підпис)
(прізвище, ініціали)

Декан факультету ФСПО _____ (підпис)
(прізвище, ініціали)

Додаток М

Рекомендована структура відгуку керівника
ВІДГУК

наукового керівника на бакалаврську роботу на здобуття освітнього ступеня «бакалавр» здобувача вищої освіти (ПІБ) на тему:_____ Актуальність теми. Характеристика об'єкта і предмета, мети дослідження. Рівень обґрунтованості вибору методології дослідження. Короткий аналіз джерельної бази дослідження. Елементи новизни та практична спрямованість роботи. Рівень самостійності розробки теми. Реалізація матеріалів роботи (апробація у вигляді статті, доповіді на конференції, результати роботи прийнято до використання в навчальному процесі, в роботі установи чи організації тощо). Якість оформлення роботи. Зауваження. Загальні висновки про можливість допуску роботи до захисту. Прізвище, ім'я, по батькові, посада, науковий ступінь, вчене звання наукового керівника, дата і підпис/

Рекомендована структура рецензії

РЕЦЕНЗІЯ

на бакалаврську роботу на здобуття освітнього ступеня «бакалавр» здобувача вищої освіти (ПІБ) на тему:_____ Актуальність теми. Відповідність об'єкта і предмета, мети дослідження його темі. Коректність визначених завдань у контексті теми дослідження. Логічність структури. Глибина розкриття теми та висновків. Правильність застосування обраних методів дослідження. Елементи новизни та практична спрямованість роботи. Ступінь повноти і різноманітності вивчення джерельної бази. Рівень самостійності та оригінальності суджень. Рекомендована оцінка кваліфікаційної роботи з пропозицією присвоїти освітній ступінь бакалавра авторові дослідження. Прізвище, ім'я, по батькові, посада, науковий ступінь, вчене звання рецензента, дата і підпис

Додаток II

Рекомендації щодо запобігання академічному плагіату

(витяг із листа МОН України № 1/11-8681 від 15.08.2018 р.) 1. Загальні положення. Правовою основою Рекомендацій щодо запобігання академічному плагіату та його виявлення в наукових роботах (авторефератах, дисертаціях, монографіях, наукових доповідях, статтях тощо) (далі – Рекомендації) є Конституція України, закони України «Про авторське право і суміжні права», «Про освіту», «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про науковотехнічну інформацію», «Про вищу освіту». У Рекомендаціях використовуються визначені вказаними законами терміни:

1.1. Плагіат – оприлюднення (опублікування), повністю або частково, чужого твору під іменем особи, яка не є автором цього твору (пункт в ст. 50 Закону України «Про авторське право і суміжні права»).

1.2. Академічний плагіат – оприлюднення (частково або повністю) наукових (творчих) результатів, отриманих іншими особами, як результатів власного дослідження (творчості) та/або відтворення опублікованих текстів (оприлюднених творів мистецтва) інших авторів без зазначення авторства (ч. 4 ст. 42 Закону України «Про освіту»).

1.3. Науковий результат – нове наукове знання, одержане в процесі фундаментальних або прикладних наукових досліджень та зафіксоване на носіях інформації. Науковий результат може бути у формі звіту, опублікованої наукової статті, наукової доповіді, наукового повідомлення про науководослідну роботу, монографічного дослідження, наукового відкриття, проекту нормативно-правового акту, нормативного документа або науково-методичних документів, підготовка яких потребує проведення відповідних наукових досліджень або містить наукову складову, тощо (п. 22 ст. і Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність»).

1.4. Науково-технічна інформація – будь-які відомості та/або дані про вітчизняні та зарубіжні досягнення науки, техніки і виробництва, одержані в ході науково-дослідної, дослідно-конструкторської, проектно-технологічної, виробничої та громадської діяльності, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді (абзац другий ст. 1 Закону України «Про науково-технічну інформацію»).

2. Види академічного плагіату в наукових роботах (авторефератах, дисертаціях, монографіях, наукових доповідях, статтях тощо).

Академічним плагіатом є:

2.1. Відтворення в тексті наукової роботи (примітка: під текстом наукової роботи тут і далі розуміється повний текст наукової роботи, з коментарями, примітками, бібліографією, переліком джерел та всіма додатками до основного тексту) без змін, з незначними змінами або в перекладі тексту іншого автора (інших авторів), обсягом від речення і більше, без посилання на автора (авторів) відтвореного тексту.

2.2. Відтворення в тексті наукової роботи, повністю або частково, тексту іншого автора (інших авторів) через його перефразування чи довільний переказ без посилання на автора (авторів) відтвореного тексту.

2.3. Відтворення в тексті наукової роботи наведених в іншому джерелі цитат з третіх джерел без вказування, за яким саме безпосереднім джерелом наведена цитата.

2.4. Відтворення в тексті наукової роботи наведеної в іншому джерелі науково-технічної інформації (крім загальновідомої) без вказування на те, з якого джерела взята ця інформація.

2.5. Відтворення в тексті наукової роботи оприлюднених творів мистецтва без зазначення авторства цих творів мистецтва.

3. Рекомендацій щодо запобігання академічному плагіату в наукових роботах (авторефератах, дисертаціях, монографіях, наукових доповідях, статтях тощо).

3.1. Будь-який текстовий фрагмент обсягом від речення і більше, відтворений в тексті наукової роботи без змін, з незначними

змiнами, або в перекладi з iншого джерела, обов'язково має супроводжуватися посиланням на це джерело. Винятки допускаються лише для стандартних текстових клiше, якi не мають авторства та/чи є загальноживаними.

3.2. Якщо перепаразування чи довiльний переказ в тексті наукової роботи тексту iншого автора (iнших авторiв) займає бiльше одного абзацу, посилання (бiблiографiчне та/або текстуальне) на вiдповiдний текст та/або його автора (авторiв) має мiститися щонайменше один раз у кожному абзаці наукової роботи, крiм абзацiв, що повнiстю складаються з формул, а також нумерованих та маркованих спискiв (в останньому разi допускається подати одне посилання наприкинці списку).

3.3. Якщо цитата з певного джерела наводиться за першоджерелом, в тексті наукової роботи має бути наведено посилання на першоджерело. Якщо цитата наводиться не за першоджерелом, в тексті наукової роботи має бути наведено посилання на безпосереднє джерело цитування («цитується за: _____ »).

3.4. Будь-яка наведена в тексті наукової роботи науково-технiчна iнформація має супроводжуватися чiтким вказуванням на джерело, з якого взята ця iнформація. Винятки припускаються лише для загальновiдомої iнформації, визнаної всiєю спiльнотою фахiвцiв вiдповiдного профiлю. У разi використання у науковiй роботi тексту нормативно-правового акту достатньо зазначити його назву, дату ухвалення та, за наявностi, дату ухвалення останнiх змiн до нього або нової редакції.

3.5. Будь-якi вiдтворенi в тексті наукової роботи оприлюдненi твори мистецтва мають супроводжуватися зазначенням авторiв та назви цих творiв мистецтва (якщо вони вiдомi). У разi використання творiв виконавського мистецтва слiд зазначити також iндивiдуальних чи колективних виконавцiв (якщо вони вiдомi). Якщо автори/виконавцi не вiдомi, слiд зазначити, що вони не вiдомi. У разi неможливостi iдентифiкувати автора, назву та/чи виконавцiв твору слiд обов'язково зазначити джерело, з якого взято вiдтворений твiр.

4. Рекомендації щодо виявлення академічного плагіату в наукових роботах (авторефератах, дисертаціях, наукових доповідях, статтях тощо).

4.1. Для констатації різновиду академічного плагіату, визначеного у пункті 2.1 цих Рекомендацій, достатньо встановити одночасну наявність таких ознак: (а) в тексті іншого автора (інших авторів) наявний такий чи майже такий текстовий фрагмент обсягом більше одного речення, як в оцінюваній науковій роботі (за винятком стандартних текстових кліше, які не мають авторства та/чи є загальноживаними); (б) цей текст іншого автора (інших авторів) було створено раніше, ніж оцінювану наукову роботу (або інший текст автора оцінюваної наукової роботи, де наявне таке саме речення чи група речень); (в) автор оцінюваної наукової роботи не посилається на цей текст іншого автора (інших авторів), або посилається деінде (в списку літератури, в іншій частині своєї роботи) так, що незрозуміло, якого саме речення (якої саме групи речень) оцінюваної наукової роботи стосується посилання.

4.2. Для констатації різновиду академічного плагіату, визначеного у пункті 2.2 цих Рекомендацій, достатньо встановити одночасну наявність таких ознак: (а) в оцінюваній науковій роботі міститься відтворення (повністю або частково) тексту іншого автора (інших авторів) через його перефразування чи довільний переказ: - обсягом до абзацу без посилання на автора (авторів) відтвореного тексту, або - обсягом більше абзацу без бібліографічного та/або текстуального посилання на автора (авторів) відтвореного тексту щонайменше один раз у кожному абзаці (крім абзаців, що повністю складаються з формул, а також нумерованих та маркованих списків); (б) відтворений текст іншого автора (інших авторів) було створено раніше, ніж оцінювану наукову роботу (або інший ідентичний за змістом текст автора оцінюваної наукової роботи).

4.3. Для констатації різновиду академічного плагіату, визначеного у пункті 2.3 цих Рекомендацій, достатньо встановити одночасну наявність таких ознак: (а) в оцінюваній науковій роботі наведено п'ять або більше цитат з третіх джерел саме чи майже в такому

обсязі, як вони наведені в іншому джерелі, без вказування на це інше джерело як джерело, з якого запозичені відповідні цитати; (б) це інше джерело було створено раніше, ніж оцінювана наукова робота (або інший текст автора оцінюваної наукової роботи, де наведено такі самі цитати); (в) автор не посилається на це інше джерело, або посилається деінде (в списку літератури, в іншій частині свого тексту) так, що з посилання незрозуміло, що саме з цього джерела насправді взяті використані автором цитати з третіх джерел.

4.4. Для констатації різновиду академічного плагіату, визначеного у пункті 2.4 цих Рекомендацій, достатньо встановити одночасну наявність таких ознак: (а) в іншому джерелі оприлюднена та сама науково-технічна інформація (крім загальновідомої), яка наведена в оцінюваній науковій роботі; (б) це інше джерело було створено раніше, ніж оцінювана наукова робота (або інший текст автора роботи, де наявна та сама науково-технічна інформація); (в) автор не посилається на це інше джерело або посилається деінде (в списку літератури, в іншій частині свого тексту) так, що з посилання не зрозуміло, яку саме науково-технічну інформацію, використану в роботі (крім загальновідомої), автор бере з цього джерела.

4.5. Для констатації різновиду академічного плагіату, визначеного у пункті 2.5 цих Рекомендацій, достатньо встановити одночасну наявність таких ознак: (а) в оцінюваній науковій роботі використані раніше оприлюднені твори мистецтва; (б) автори (та/чи назви, виконавці, джерело) цих творів мистецтва відомі; (в) в оцінюваній науковій роботі автори (та/чи назви, виконавці, джерело) цих творів мистецтва не вказані.

Додаток Р

УМАНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ПАВЛА ТИЧИНИ

**ПОДАННЯ ГОЛОВІ ЕКЗАМЕНАЦІЙНОЇ КОМІСІЇ
ЩОДО ЗАХИСТУ ВИПУСКНОЇ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ
РОБОТИ**

Направляється студент(-ка) _____ до
захисту роботи

(прізвище, ім'я, по батькові)

за _____ напрямом _____ підготовки
спеціальністю

(шифр і назва спеціальності/напрямку підготовки)

на _____ тему:

Випускна кваліфікаційна робота і рецензія додаються.

Директор інституту/декан факультету _____

(підпис)

(прізвище та ініціали)

Довідка про успішність

